

॥ श्रीशः शरणम् ॥

पुष्पाङ्कः

मधुरवाणी

संस्कृतमासपत्रिका

प्रधान सम्पादकः

पं. गलगलीरांभाचार्यः

संस्कृतसाहित्यरत्नम्

सम्पादकः

पं. बुलीश्रीनिवासाचार्य

संस्कृतसाहित्यभूषणम्

सहसम्पादकः

पं. गलगलीपण्ढीनाथाचार्यः

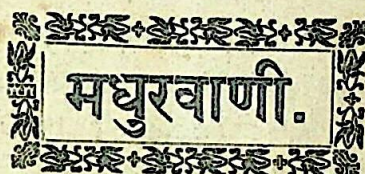
सं. सा. सुधाकरः

वार्षिकं मूल्यम् रूप्यकचतुष्टयम्

अनुक्रमणिका

क्र.	विषयः	लेखकाः	पृ.
१	आदर्शभूताः सन्यासिनः	प्रधानसम्पादकः	१
२	सानन्दमभिनन्दनम्	,	४
३	महान्मोषोषणभविषम्	"	५
४	संमस्यापूर्तयः	अनेके	६
५	मैसिनेस्तत्त्वप्रणाली	देशपाण्डेचन्द्रकान्तः	९
		ब्रिटिश कॉलेज सांगली	९
६	कौटिलीये अर्थशास्त्रे राज्ञो दिनचर्यावर्णनम्	संपादकः	१५
७	गुरुसर्वभौमविद्यालयस्य प्रथमोवार्षिकोत्सवः	पं. राजागुरुराजाचार्यः मंत्रालयः	२०
८	सुरभारती	वि. रा. शास्त्री मुंबई	२९
९	भा. वि. मु. दशमो वार्षिकोत्सवः अभ्यर्थना	पं. माधवाचार्यः मुंबई	२९
१०	मृच्छकटिकाभिनयः	टी. एस. श्रीनिवासअयंगर महोदयाः मद्रास	३०
११	सम्यसमाजनम्	पं. गणेशशास्त्रीशेण्डे पुणे	३१
१२	चमत्कारच्छटाः	पं. शिवरामशास्त्री शिन्ने	३२
		लोणावळ	३२

॥ श्रीशः शरणम् ॥

सुधानिष्यन्दिन्या मधुरमधुरालापकलया
खलावज्ञामूर्च्छाभरमपहरन्ती सुरनिरः ।
मनोज्ञालङ्कारा रसिकजनचेतांसि सहसा
वशीकुर्वाण्येयं भुवि मधुरवाणी विजयते ॥

१२ वर्षे]

१८६९ शकस्य

[१० सञ्चिका

राधाधरमधुस्यन्दमिलिन्दाय मधुद्विषे ।
कृष्णापटकुविन्दाय गोविन्दाय नमोऽस्तु नः ॥

श्रीशः शरणम्
आदर्शभूताः सन्यासिनः

न्यासीकृत्य धनानि सम्यग्भया भक्तादृतौ योगिनो
रागं वासासि मानसे च दधतः शास्त्रेष्वथो मौनिनः ।
पाणौ दण्डधरा अपीह करणव्राते हि दण्डाक्षमाः
सङ्ख्यावत्सु विरागिणो यतिवराः सन्त्येव सङ्ख्यातिगाः ॥१॥
नवाने तारुण्ये स्फुरति, सविधे भूयसि धने
प्रभुत्वे निर्बोधे शम-दमयुतास्तीव्रतपसः ।
विरक्ता वैदुष्यं परमधिगताः साधु दधतो
यथार्थं सन्न्यासं, जगति विरला एवै यतयः ॥२॥

(२)

इह वसुन्धरावलये तादृशा एव यतयो दृश्यन्ते ये प्रथमश्लोके निर्दिष्ट-
लक्षणोपेताः । परं द्वितीयश्लोके वर्णिताश्च सत्यसन्न्यासिनः प्रायो विरल एव
दृशोर्गोचरीभवन्ति गगनाङ्गणे तेजस्विन्यस्तारका इव । ईदृशानामेव सत्यतो
महात्मनां,—न तु अनन्वर्थकमहात्मपदवाच्यानां—सन्निधानात्कलिकालकलुषित-
स्य जगतः समुद्धारप्रत्याशा । एतेषां दर्शनमेव त्रिमलीकरोति मानसं रागादि-
दोषाविलम् । अर्माषामुपदेशामृतमाप्याययति विविधसांसारिकतापतप्तमानसा-
न्मानवान् । ईदृशेषु महात्मसु प्रथममंगुलीगणनीया विरक्तशिखामणयो निखिल-
विद्वन्मान्या अन्वर्थितनामधेया सकलविद्याभाण्डागारायमाणा भण्डारगिरि-
मठाधिश्चराः श्रीश्रीविद्यामान्यतीर्थश्रीमञ्चरणाः । अमी किल महाभागा बाल्य एव
गृहीतचतुर्थीश्रमाः श्रीमदुत्तगादिमठाधीश्वरेश्वरैः श्रीसत्यध्यानतीर्थश्रीमञ्चर-
णेश्वरैः ऽधिगतवेदान्तादिसकलविद्या जन्मसहचरमिव वीरवैराग्यमादधानाः संप्रति
उडुपीक्षेत्रसमीपे भण्डारगिरिक्षेत्रे पाठप्रवचनादिना विद्यापरम्परामाकलवन्तो
विद्यां प्रसारयतः तपोजपादिना समूर्जिततेजोविशेषेण जगत्प्रावयन्तो विद्योतन्तेऽ
नवद्यद्बहुगुणमणिगणभासुरा निरन्तरं भगवन्तं रमाकान्तमाराधयन्तः ।

एते च महामान्याः केवलं पाठ-प्रवचनादिनाऽभिलषितं विद्याप्रसार-
मनिरीक्ष्याधिकं तत्प्रसारार्थं श्रीमन्माध्वराट्टान्तसंवर्धिनीं नाम सभां
संस्थाप्य महत्तममिदमठाधीश्वरैः सम्पत्संपन्नैरवश्यमनुकरणीयं सर्वात्मना प्रशं-
सनीयं सर्वादरणीयं कार्यं कुर्वन्तः कृतार्थमाकलयन्त्यात्मानम् प्रसादयन्ति
विद्यादेवीम् । प्रसारयन्ति ज्ञानाग्निकणान् सर्वत्र संसारतापहिमबाधामपनोदयि-
तुम् । प्रतिवत्सरं माघमासे शुक्लपक्षे सप्तम्यष्टमोदधर्मातिथिषु सभायामस्यां शतशो
विद्यार्थिनः परीक्ष्यन्ते सक्तियन्ते च समुचितद्रव्यदानादिना । भूयांसो विविध-
देशेभ्यः समागता विद्वांसः सम्मान्यन्ते तोष्यन्ते च सम्भाषणादिवितरणेन ।
तर्प्यन्ते च सहस्राधिका भूसुरा मृष्टान्नादिभोजनादिना । कृतार्थीक्रियन्ते च
पामरा अपि विद्वेषां सरसोपन्यासादिना । एवं महता समारोहेण प्रतिवर्षं
जृम्भमाणा समाधिकमेधमाना सभेयं केन वा न स्तूयेत, केन वा नाभिनन्द्येत ,

(३)

केन वेदशकार्यसद्विनियोगेन न सफलीक्रियेत अन्यान्यकार्येषु नियोगदूषितं
स्वधनम् ।

श्रीश्रीभण्डारगिरिमठाधीश्वराः
श्रीश्रीविद्यामान्यतीर्थजगद्गुरुचरणाः

धन्या चेयं सभा, या मोक्षसाधनं श्रीमाध्वराद्धान्तं वर्धयति वद्वदीक्षा ।
धन्यास्ते विद्यार्थिनो ये सिद्धान्तग्रन्थाध्ययनेन सफलीकुर्वन्त्यात्मनो जन्म ।
धन्याश्च ते विपाश्चितो ये प्रवचनेन शिष्येषु ज्ञानतेजः समुत्पाद्य विमलमधि-
गच्छन्ति यशः श्रेयश्च । धन्याश्च ते वदान्याः श्रीलाः, ये किल ईदृशपुण्य-
कार्येषु स्वधनस्य सद्विनियोगेन समार्जयन्ति विपुलं पुण्यराशिम् । धन्यतमा ।

(४)

मान्यतमाः श्लाघनीयतमाः प्रणम्यतमाश्च ते श्रीभण्डारगिरिमठाधी-
श्वराः श्रीश्रीविद्यामान्यतीर्थश्रीमच्चरणाः, ये हि ईदृशीं समां संस्थाप्य
प्रचाल्य प्रसारयन्ति विद्याम्, समुत्सारयन्ति विद्यार्थिनः, संप्रीणयन्ति च
विदुषः ।

सर्वैर्यतीश्वरैरनुकरणीयचरितानां प्रखरवैराग्यभूषितानां निरतिशयतपो-
भासुराणां निरन्तरस्वाध्यायैकनिष्ठानां महोदारभनस्कानामगणगुणमणिगणाकराणा-
ममीषां श्रीस्वामिचरणानां स्तवने न पर्याप्ताः शब्दा उपलभ्यन्ते
कुण्ठीभवति मतिरिति इयतैव विरम्यते । भक्तिभरप्रवणेन चेतसा सहस्रशः
प्रणामाञ्जलिं समर्प्य परमश्रेयस्साधनं निरवग्रहमनुग्रहं सविनयं प्रार्थयमानेन
मया ।

सानन्दमभिनन्दनम्

‘राष्ट्रभाषा मन्त्रेदेवा भारते सुरभारती ।

उत्कल्पान्तशास्तुः को नाभिनन्देदिदं वचः ॥

संस्कृतद्वेपदोपान्धनयने सम्यगञ्जनम् ।

क्षितं कैलासनाथेन विदुषोत्कलशासिना ॥१॥

ब्रुवन्तु नाम कामं हिन्दीपक्षपातेन संस्कृतद्वेषिणो राष्ट्रभाषाशब्दार्थ-
मजानानतः पौरव्यविद्यापदवीधराः पाश्चात्यविद्यापारङ्गनाश्च । स्वैरं साङ्गिरन्तां
नाम भारतादिपुराणकाले पाणिन्यादिमहर्षिसमये काण्डिदास-माघ-श्रीहर्षादि-
कवीनाननेहसि च संस्कृतस्य राष्ट्रभाषात्वस्थितिमितिहासेनावगच्छन्तेः
संस्कृतभाषामव्यावहारिकीं रहस्यमयीमध्यात्मविचारमात्रोपयुक्तां लौकिक-
व्यवहारानर्हा चेति । परं सर्वेषाममीषां सम्यगञ्जनं निक्षिप्तं संस्कृतस्य राष्ट्र-
भाषात्वं सयुक्तिकं समर्थयता उत्कल्पान्तलाटा (गव्हर्नर) धिपेन कटजू-
पटुतमेन श्रीकटजूकैलासनाथशर्मणा महाभागेन । अनेन स्पष्टमभिप्रेयते—
“संस्कृतभाषेयमस्मदीयजीवने जागतिके सांस्कृतिके आर्थिके सामाजिके

(५)

राजनैतिकेच सर्वेऽपि विषयेषु समानरूपतया नितान्तमनुस्यूता विश्राजते । अन्यभाषापेक्षया संस्कृतभाषाया एव महीयान्प्रचार उपलभ्यते भारतेऽद्यापि । सरलेयं भाषा सर्वैः वाचयितुमवगन्तुं च शक्यते सुगमतया । सर्वमपि राष्ट्रीय कार्यं सफलतया निर्वर्तयितुं सुकरम् । अतः स्पष्टमभिधीयते मया संस्कृतमेव राष्ट्रभाषा भवितुमर्हति । राष्ट्रभाषात्वाय समपेक्षिताः सर्वे गुणा अन्यूनतया विराजन्ति संस्कृते इति ।

महाभागस्यास्य सारगर्भेण भाषणेन संस्कृतद्रोहिणां सर्वेऽप्याक्षेपाः सुदृग् प्रतिक्षिप्ताः प्रबलेन समीरणेन तुल्यत्वा इव । अधुना स्वर्णकारवेधनेन सदया स्याद्वेदना तेषाम् । वादकोलहलेऽस्मिन् समये साधूपकृतं स्वीयमाशयं निर्दाक्षिण्यं निष्पक्षपातं चाविर्भावयता श्रीकटजूमहाभागेनेति सानन्दमभिनन्दा-मस्तमां सहस्रशो धन्यवादान्समर्पयन्तो वयम् ।

महात्मोपोषणभविष्यम्

हिन्दू—मुसलमानानामैक्याय महात्मनोपोषणमारब्धम् । अनेन बलात्कारि-पोषणेन न कदाऽपि पराङ्मुखा भविष्यन्ति हिंसावृत्तेः स्वभावतो हिंसावृत्तयो यच्च : । इतिहासमिद्वेऽयं विषयः । न कदापि शक्या हिंसारुचिर्व्याघ्राणाम-पनोदयितुं सहस्राधिकैरुपोषणैरन्यैरुपायैर्दण्डमन्तरा । मानसशास्त्रसिद्धमिदं प्रमेयं सर्वेरुच्यतेऽनुभूयते च प्रत्यहं 'स्वभावो दुरितकमः' इति । स्वभावतः कोमलमानसा हिन्दवः उपोषणव्रह्मात्मनीता हिन्दवः कदाचिद् हिंसाविमुखाः स्युः । प्रथमत एव अहिंसाप्रचारेण शिथिलतन्त्रीवृत्तिषु हिन्दुषु पुनरनेनास-मर्थनीयेन दौर्बल्यपोषिणोपोषणेन निश्चिदवशिष्टाऽपि प्रतीकारवृत्तिः समूलं विलयमुपयास्यति । ततो यवनानामप्रतिहता हिंसावृत्तिः समग्रं भारतं समूलां हिन्दूजातिं कबलीकरिष्यतीति नास्त्यत्र संशीतिः । अतः सदा जागरूकैर्भवितव्यं भावुकामिलाषिभिः भारतीयैः ।

‘हिन्दूनां बलशोषणं, प्रकृतितो हिंसारुचेः पोषणं, ।

म्लेच्छानां, तदिदं भविष्यदशुभं गान्धेरीहोपोषणम् ॥

(६)

समस्यापूर्तयः

परित्यक्ता सर्वैः विबुधजनरम्या निजकथा
 निराकर्तुं शीघ्रं सुरवदनसारैकसुषमाम् ।
 युवानः सज्जन्ते तदपि सुरवाणीं प्रतिदिनम्
 न वक्तुं लज्जन्ते कथमिह वयं हिन्दव इति ॥ १ ॥
 ऋचां वा वेदानां स्थितिरपि विनष्टाऽऽतुरतया
 सदैवप्रेजानामनुसरणरत्या च सुनराम् ।
 कृते नः सर्वेषां चलनचतुराणां हि सततम्
 न वक्तुं..... ॥ २ ॥

कविः हेमराज शर्मा सूरजगढ शेखावाटी.

अजानन्तोऽगाधश्रुतिमुनिवचःशालानिवहान्
 पठन्तः पाश्चात्यान्वयमखिलमामूलमसकृत् ।
 असंजातस्फीतस्फुरदमरवाणीपरिचयाः
 न वक्तुं ... ॥ १ ॥
 प्रदीप्तं विस्मृत्य प्रयत्नकुलमास्मीयमतुलम्
 स्वधर्मं निन्दन्तो विहितपरधर्मानुकरणाः ।
 सुरापानोन्मत्ताः कुहकमनयो गह्वर्यचरिताः
 न वक्तुं लज्जन्ते कथमिह वयं हिन्दव इति ॥ २ ॥
 अविच्छिन्नां हिंसां यवनविहितां भीषणतमाम्
 अहो दर्शदर्श सकृदपि च तस्याः प्रतिकृतौ ।
 न यत्नं कुर्वाणा गतबलगुणा भारतजनाः
 न वक्तुं..... ॥ ३ ॥

भृशं विभ्रश्यन्ते महितसुरसञ्चानि शतशो
 विमान्यन्तेऽप्यन्यैरहह कुलकान्ताः स्वपुरतः ।
 तथापि क्लेश्यं ये न हि जहति मौनानुगतिकाः
 न वक्तुं लज्जन्ते कथमिह वयं हिन्दव इति ॥ ४ ॥

कविः—हेब्बालकेशवशास्त्री सूरपुरम्.

(७)

कृते येषां गावः प्रतिदिनमसंख्याः सुनिहताः

स्वदेशं ते याताश्चिरतरमितो व्याघ्रसदृशाः ।

मंगाहत्यागेहा इत उपरताः शासकवराः

न वक्तुं लज्जन्ते कथमिह वयं हिन्दव इति ॥ १ ॥

अहिन्दूनां हिन्दी निपतितबलात्कारमसमम्

स्फुटं श्रुत्वा दृष्ट्वा स्तिमितनयनाभ्यामपि सदा ।

विकर्णा जन्मान्धा इव भुवि भवन्तोऽविचालिताः

न वक्तुं....

॥ २ ॥

यथा भीनः सद्यो बहिरुदकतो नश्यति तथा

विना नखं चान्नं गलगतनिजासुः समनरः ।

अकुर्वन्तो दण्ड्यान् नृहतिकरकृष्णापणकरान्

न वक्तुं...

॥ ३ ॥

स्वभावादुक्कष्टे विपुल इह दत्ते हि विषयेऽ

प्यसन्तुष्टा नित्यं क्षुधितवृकवृत्तीन् हठपरान् ।

श्रृङ्गूलौपम्यान् भुवि सरलतां नेतुमनसः

न वक्तुं....

॥ ४ ॥

बलाद्गङ्गत्वा पूज्यान् प्रयतबहुदेवालयवरान्

हसन्तो ये चक्रुस्तदुपरि कुमस्जीदमभयम् ।

शिरःच्छेद्यांस्तृष्णीं जगति सहमाना नरपशून्

न वक्तुं....

॥ ५ ॥

क एतां रचनामत्र सुलभामकरान्नरः ।

कवने विदितो गद्ये को जागर्ति पुनश्चनः ॥

पंडितो गजाननरामचन्द्रकरमल्लकरशास्त्री

काव्ये, सांख्ये, साधारणदर्शने च तीर्थः

अध्यक्षः—महाराजाहोळकरसंस्कृतमहाविद्यालयस्य, इन्दूरनगरम्.

(८)

यदा पार्थो भूतः समरविमुखः श्रीभगवता
 स्वयं प्रोक्ता गीता सकलजनपूज्याऽमृतमयी ।
 विपर्यस्ता सा यैः परमकठिने देशविषमे
 न वक्तुं लज्जन्ते कथमिह वयं हिन्दव इति ॥ १ ॥

असंख्याः स्त्रीवाला नयनपुरतो यद्यपहताः
 कृता भ्रष्टाः च्छिन्ना अधमयवनैश्च प्रमथिताः ।
 घृतं क्षैब्यं सर्वैरहह विवशैः सोढमपि यैः
 न वक्तुं ०

॥ २ ॥

जनन्या विच्छेदे प्रवलयमानिर्वन्धसहिता
 धृता बुद्धि म्लेच्छैः सहजमपि सा तृप्तिभगमत् ।
 उदन्तोऽयं येषां निकलमतिमत्त्वस्य कुफलम्
 न वक्तुं ०

॥ ३ ॥

कृतं धर्मत्राणं भृशमननुकूलेपि समये
 स्वराज्यं हिन्दूनामपि च शिवभूषेन घटितम् ।
 परं हिन्दूनां ये प्रवलयटनारोधनपराः
 न वक्तुं ०

॥ ४ ॥

ले.— दत्तात्रेयनागायणनावर, बी ए. एलएल. बी., सातारा.

श्रुतिर्नैव श्रुत्याः स्मृतिरपि न याता स्मृतिपथं
 पुराणं मन्यन्ते कलुषिनकपोलैककलितम् ।
 न येषां वा श्रद्धा भगवति च देवे गुरुजने
 न वक्तुं न लज्जन्ते कथमिह वयं हिन्दव इति ॥ १ ॥
 इदं हिंदुस्थानं प्रथममजनाभाभिधमभूत्
 वशाद्दौष्यन्तेस्तत्तदनु विदितं भारतमिति ।
 अदः पाकिस्थानं कृतमनुमतं यैरहह ते
 न वक्तुं ०

॥ २ ॥

पं, वैद्यनन्दलालशर्मणः बर्वाई (राजपुताना).

वद्वयः समस्यापूर्तयः स्यात्ताभावादास्मिन्नंके न प्रकाशिताः । सर्वाश्च
 अप्रिमेके सर्वथा प्रकाशयेरन् ।

सम्पादकः

महात्मनो मैत्रिनेस्तत्त्वप्रणाली ।

संप्राहकाः— देशपाण्डे चन्द्रकान्तः । विलिंग्डन् कॉलेज, सांगली.

[कस्य वा भारतीयस्य कर्णपथं न प्रयातं स्वातन्त्र्यवीरसावरकरमहो-
दयानां पुण्यं नाम । भारतस्वातन्त्र्यवीरैरेभिरेखितस्वातन्त्र्यवीरस्य मैत्रिनिमहा-
भागस्यात्मचरितस्य केषाञ्छिल्लेखानां च कृतं ' जोसेफ् मैत्रिनिः आत्मचरित्रं व
राजकारण ' इत्याख्यं त्रयोविंशतिवर्षदेशीयैरेव महाराष्ट्रभाषायां परिवर्तनम् ।
तदानीं (१९०७ तमे क्रैस्त.येऽब्दे) एतावान्मान्योऽभूदयं ग्रन्थो महाराष्ट्रीय-
युवकानां सौन्दर्यग्रन्थं इव सादरं समाक्तिभावं च सम्पूजितवन्तस्ते इमम् ।
केसरिकाळप्रमुखैः राष्ट्रियवृत्तपत्रैः सकौतुकं वारंवारं मुक्तकण्ठं प्रशंसितोऽयम् ।
“ अस्या भगवद्गीतायाः श्रवणमनननिदिध्यासाः स्वभक्तं जीवनमुक्तमेव
करिष्यन्ति । एतावदलौकिकमस्य सामर्थ्यम् । ” इति काळपत्रे लिखितवन्तः
सरस्वतीकण्ठमणयः शिवरामपन्तपरांजपेमहाशयाः ।

किमत्राश्चर्यं यदेतादृशं दास्यस्यैर्ध्वदेहिकमन्त्रमयं ग्रन्थरत्नं परकीय-
सर्वकारेण तदानीन्तनक्रान्तिलहरीं निरोद्धुक्कामेन प्रतिबद्धम् । तत्त्वधुना
चत्वारिंशद्वर्षैर्जनताहिततत्परेण क.प्रेससर्वकारेण निर्बन्धान्मोचितम् ।

यद्यपि निखिलोऽप्ययं ग्रन्थो नितान्तं चेतोहरः क्रान्तिज्वालाजटिलश्च
तथापि यथा रम्येऽपि शाकुन्तले रम्यतरश्चतुर्थोऽङ्कस्तत्रापि रम्यतमं श्लोकचतुष्टयं
तथैव ग्रन्थेऽस्मिन्स्वातन्त्र्यवीरलिखिता प्रस्तावना नितान्तं राजते । तत्र खलु
क्रान्तिदेवीसुपुत्रैरेभिः मैत्रिनेर्निखिलाऽपि तत्त्वप्रणाली ओजस्तेजःप्रपूर्णया भाषया
सारतः सङ्गृहीता । सत्यं ज्ञानेश्वरीगीतारहस्यवादियमपि मराठीभाषायाः
शाश्वतोऽलङ्कारः । एतावती हृदयग्राहिणीयं यत्तदानीन्तनमहाराष्ट्रयुवकैः—
यैः खलु स्वतन्त्रतादेव्यै निजोष्णरुधिरार्घ्याणि समर्पितानि—श्रीमद्भगवद्गी-
तेव मुखोद्गता हृदिस्था च कृता ।

अशेषापीयं प्रस्तावना संस्कृते परिवर्तनीया : अत्र तु सार एवास्मा

दीयते येन मराठीमजानन्तोऽपि विचक्षणाः श्रीमन्मंजिनिप्रणीतश्रीमत्सावरकरो-
द्घृतचक्रपठनेनात्मानं पुनीयुः । — सङ्ग्रहाहकः]

“शास्त्रसिद्धान्ताः सर्वथा सर्वदा सर्वत्रैवाव्यभिचारिणः सन्ति । ये
सिद्धान्ताः प्राचीनैस्तत्त्वरूपेण स्वीकृतास्तास्तथैव गृहीत्वा यद्यदद्यापि न ज्ञातं
मानवैस्तस्य तस्यावबोधाय यत्नः कार्यः । नो चेत्समाप्ता मनुष्यप्रगमनस्य
वार्ताऽपि । सत्यमेवेदं राजकारणशास्त्रेऽपीतरशास्त्रेष्विव । अतो राजकारण-
शास्त्रेऽप्रेसराणामुपदेशाभूतं प्राशनीयम् । तेष्वपि कोऽन्यो मंजिने राष्ट्रमन्त्रदी-
क्षागुरुर्युवकानाम् ?

अद्ययावज्जगति प्रवृत्तासु सर्वास्वपि राज्यक्रान्तिषु इटलीदेशे परां काष्ठां
गतोदात्तता । इयद्विर्महनीयनरमणिभिर्महाकृत्यैश्चमृन्कृता नापरा क्रान्तिः ।
तत्रायं हेतुः । नेयं क्रान्तिर्व्यक्तिसुखाय प्रवृत्ता नापि लोभोऽस्या जनकः ।
न वा क्रोधो मूलमस्याः । महातत्त्वैर्मयः उदात्तैर्मय एव समुद्भूतयम् । ‘न खड्गैः
किन्तु तत्त्वैरेव क्रियन्ते महाक्रान्तयः ।’ खड्गं विना न विजयन्ते तत्त्वानि । परं
‘न चेत्सत्यमध्यस्थास्यत्खड्गाग्रं नास्प्रक्ष्यदिटली खड्गं कदाऽपि’ । मंजिने राज-
कारणं नेहलोकपरायणम् । न वा स्वार्थप्रवृत्तिकम् । यदि पेरषां देशमाक्रम्य
स्वानन्त्र्यमप स्य तान्परातन्त्र्यगर्तीयां गाढं निखाय राजकारणस्येति कर्तव्यता
जायते, तर्हि को भेदो निरये राजकारणे च । मंजिनिनैवेतत्प्रस्थापितं यदाज-
कारणमीश्वरनियुक्तं कर्तव्यमेव । ‘न कोऽपि भेदो देवल्लोके इहल्लोके च ।
इहल्लोकः खलु स्वर्गस्य निःश्रेणी ।’

सन्ति केऽपि धर्मपरायणा येषां मते यः कोऽपि सम्बन्धो धर्मराजका-
रणयोः । तानाह मंजिनिः—“ राजकारणं नाम दास्यमोचना समाजस्य
संवर्धना च स्वराष्ट्रस्य । धर्मो नाम स यो धारयति । नरजातेर्दास्यपङ्के
मग्राया अपि अहं मोक्षं लप्स्ये” इति मन्वानो वक्तासुधुरेव । नेश्वरो भवतः
प्रक्ष्यति । ‘किं स्वमुक्तये कृतं खया,’ किं भूतमात्राणां मुक्तये विहित-
वांस्त्वमिति तु प्रक्ष्यति । भूतमात्राणां कल्याणं च तदैव भावि यदा न
कोऽपि परवशः । अस्ति वा शृङ्खलाबद्धस्य प्रगमनम् ? यत्र वयं जाता
मुक्ताश्च तस्या मातृभूमेऽक्रुणादात्मानमेविमुच्य न स्वर्गद्वाराण्यपावरिष्यन्ते ।
ये देशवीरा ईश्वरनियुक्तं कर्तव्यमित्येव स्वराष्ट्रमोचनाथ बद्धपरिकरा जायन्ते

तेषां पुरोऽतलबलदृष्टाः सम्राजोऽपि कम्पं भजन्ते । इत्थं राजकारणं धर्मे प्रतिष्ठितं धर्मश्च राजकारणे ।

एवं राजकारणमीश्वरनियुक्तं कर्तव्यम् । तत्सम्पादनाय कथं प्रयतनीयम् ? महात्मनोऽस्य मतं तु 'विघ्नैः पुनःपुनरपि प्रतिहन्यमानाः कर्तव्यमुत्तमजना न परित्यजेयुः ।' कर्तव्यस्यैव कृते कर्तव्यं करणीयम् । कर्तव्यनिष्ठस्यैवात्मा परमेश्वररूपे लीयते । सफलस्वागतकर्तव्यविधानेन पाशस्तम्भा (gallows) अपि स्वर्गतेः श्रेण्यो भवन्ति । "कर्तव्याचरणायैवायुर्न सुखोपभोगाय ।" राजकारणे च प्रधानतमं कर्तव्यं स्वदेशस्वातन्त्र्यसम्पादनम् । मनुष्यजातिः, स्वराष्ट्रं बान्धवजना व्यक्तिश्वेतायं नरस्य कर्तव्यपरम्परा । तस्यां यानि राजकीयकर्तव्यानि तेषु प्रथमं तावत्स्वातन्त्र्यसम्पादनम् । व्यक्तिगतानि बान्धवनिषयाणि वा परवशे देशे न सुष्ठु विधातुं शक्यानि । पारतन्त्र्येण मनुष्यजातेरपि वृद्धिर्याति प्रणाशम् । अतो "व्यक्तिर्बान्धवजनस्य समाजस्य मनुष्यजातेश्च सर्वविधोन्नतेः प्रधानसाधनं राजकीयस्वातन्त्र्यम् । तस्य सम्पादनं संरक्षणं च नरस्याथं कर्तव्यम् । इयमीश्वराज्ञा । इयं धर्माज्ञा ।"

इदं तु राजकीयं स्वातन्त्र्यं कथं प्राप्तव्यम् । मैझिनेर्मातृभूमिस्तदां ऑस्ट्रियादेशस्य दासीभावमापन्नाऽऽसीत् । मैझिनेर्जन्मकाले तद्देशबान्धवैरिदमाकलितमासीद्वत्तत् (स्वातन्त्र्यं) लोके न च याच्यते न तु पुनर्दानाय वा दीयते ।' पुनःपुनरपि अवधीरिता विज्ञप्तिपरायणा इटलीनेतारो जेतृभिः । समुद्गता चासीत्पोलंडस्तेन प्रभृति समीपवर्तिराष्ट्रेषु भीषणा क्रान्तिलहरी । इदमपि प्रबुद्धा तत्क्षण एव ।

किन्तु जनता कथमुपदेष्टव्या ? 'अर्धचान्द्रिकया निःसार्यन्तां परकीया' इति प्रकाशमुपदेष्टुं न शक्यम् । कोऽत्र मार्गः । 'एवंविधपरिस्थितौ नापरः कोऽपि मार्गो गुप्तसंस्थां विना । यदा सत्यप्रतिपादनायापि प्रतिबन्धोऽपराधः पवित्रकर्मारम्भोऽपि, महत्तरा वन्दिशाला स्वदेशोऽपि, तदा वन्दिशालाया आत्मानं मोचयितुं 'गुप्तसंस्था' इत्येक एवोपायः, गुप्तसंस्थाभिर्जनता-शिक्षणमतीव सुशकं भवति । वृत्तपत्रैः प्रकटभाषणैश्च न शक्यं निःसारणं

शत्रूणाम् । समान्या नालं व्यङ्ग्यार्थप्रदणाय । गुप्तसंस्थानां चायं प्रथमो गुणो यद्गुप्तसदस्सु स्वातन्त्र्यशिक्षणं सुस्पष्टं सुनिपुणं च दातुं शक्यते । गुप्तसंस्था-प्रसारनिरोधाय नालं परकीयसर्वकारः । या काऽपि गुप्तसंस्था विवृता चेत्सर्वकारस्यैव हानिर्जायते । तद्वित्रणेन परवशजनेषूद्भवति महती चेतनालङ्घरी । परेषां धैर्यं तु खण्डशच्छिन्नं भवति । वृत्तिं च विजहति तेषामधिकृताः प्राणभयेन । द्वितीयो गुणश्च स्वल्पशक्त्याऽपि गुप्तसंस्था सर्वकारं भीषयति । अपरं च युद्धसिद्धता क्रियते सुगूढम् । इदं न शक्यं प्रकाशं विधातुम् । संघशक्त्यां सर्वकर्माणि सिध्यन्ति । सर्वे जनाश्चैकं मार्गमेकां दिशमेकं ध्येयं च लभन्ते । इति बहु विमृश्य 'अमिनवेटली' (Young Italy) नाम्नी संस्था स्थापिता मॅसिनिता ।

अमिनवेटलीसंस्थया कृतं युगपरिवर्तनमिटलीदेशे । तदर्थं योजितो द्विविधः कार्यक्रमः । शिक्षणं युद्धं च शिक्षणसाहाय्यं युद्धं युद्धसाहाय्यं च शिक्षणम् ।

तच्छिक्षणं चैवंविधम् ।—पूर्वमेव दृष्टमस्माभिर्यन्मॅसिने राजकारणं धर्मेऽधिष्ठितम् । “नास्मत्कार्यं क्षुद्रम् । ईश्वरकार्यमेव तत् । वयं हि लोकं निर्भिमीमहे । वयं स्वराष्ट्रमुत्सृजामः ।” नास्मादिव्यतरम् कर्तव्यमन्यत् । “ईश्वरेणे-टलीदेश इटलीवासिभ्य एव दत्तः ।” अतो निजदेशस्वातन्त्र्यसम्पादनमेवेटली-वासिनामाद्यं कर्तव्यम् । निसर्गनिर्मितमिदमिटलीवासिनां गृहं परैर्वन्दिगृहं कृतम् । अत इटलीपुत्राणां प्रथमं कर्तव्यं स्वराष्ट्रस्वातन्त्र्यसम्पादनम् । “एकमेवाधिकारं वाञ्छामो वयम् । न बहून् ।” स च न लाभकर इति किन्तु वीरकर्तव्यमिति प्राप्तव्यः ।

किन्तु केवलं स्वातन्त्र्यावाप्तिर्नान्तिमं ध्येयम् । यतो “युद्धकाले सहकारिणः समाप्ते तस्मिन्नन्योन्यविप्रहरता भवेयुः ।” अतो ‘राष्ट्रैक्यं’ मॅसिनेर्द्वितीयं तत्त्वम् । नैकेषु प्रान्तेषु प्रान्ताभिमानः प्रारभ्यते । राष्ट्रैकरूपता च याति विलयम् । राष्ट्रं च न चिरादेव परेषां दासतां याति । अतः “ऐक्यं

(१३)

विना न राष्ट्रत्वमैक्यं त्यक्त्वा न वा बलम् ।” “इटलीं परितो विद्यन्ते शक्तिमन्ति गणराणि, यदि स्वातन्त्र्यं वाञ्छन् सुचिरम्, इटल्येकराष्ट्रं भवतु” इत्युपदिष्टवान्सः ।

परं “नास्माकं कर्म विध्वंसनात्मकमेव । प्रलयानन्तरं पुनरुत्पादनमप्यस्मत्कर्म । स्वातन्त्र्ये प्राप्ते एकत्वं च प्रयाते राष्ट्रे, आन्तरस्वातन्त्र्यमप्यावश्यकमेव । नो चेत्स्वातन्त्र्यं राष्ट्रैक्यं च न चिरं विलसेताम् । “प्रसमं बलात्कारः—परप्रयुक्तः स्वकीयविहितो वा, धार्मिको राजकीयो वा—निन्द्य एव । अतो राष्ट्रे व्यक्तिस्वातन्त्र्यं धर्मस्वातन्त्र्यं मतस्वातन्त्र्यमिह्येत्स्वातन्त्र्यत्रयमत्यावश्यकमेव । गुणयोग्यतामूला भेदा एव न्याय्या उन्नतिकारकाश्च । सर्वाऽपीतराऽसमता गर्हणीया ।

यत्रयत्र तु राजसत्ता तत्रतत्रासमता नियमेन विद्यते । अतो राजसत्ता निन्धा । यथा मॅग्जिनेः सर्वमपि राजकारणं धर्मे प्रतिष्ठितं तथैव तस्य लोकसत्तावादित्वमपि । “अयं मे दृढो विश्वासो यल्लोकराज्यं विना सर्वा अपि राज्यपद्धतयोऽन्याया अधर्म्याश्च । राष्ट्रे सन्ति बहवः प्रान्ता बहवो दुरभिमानाश्च । यदि समानाधिकारा न दीयन्ते सर्वेभ्य ऐक्यं न स्याच्चिरस्थायि । या व्यक्तियोग्यतमा गुणैः सैव मुख्याधिकारे सर्वानुमतेन नियुज्येत । अपरं च “मनुष्यजातेरुत्क्रान्त्या लोकयुगं प्रारब्धमधुना । नृपाणां धर्माचार्याणां वा बलात्कारो नाधुना क्षम्येत । राजाधिष्ठिते राज्ये न जायेत चिरस्थायिनी शान्तिः । प्रथमक्रान्तिविरामकाल एव द्वितीयक्रान्तिविरामकालतां यास्यति । अनोऽभिनवेऽटलीसंस्थया लोकराज्यतत्त्वं स्वीकृतम् । एवं ‘दास्यमुक्तिः—राष्ट्रैक्यं—समता—लोकराज्यं चेति तत्त्वचतुष्टयीशिक्षणमभिनवेऽटलीसंस्थायामदीयत ।

एतावच्छिक्षणमधुना युद्धकाण्डम् । मॅग्जिनिना निश्चयेनेदमवगतं यत् ‘स्वातन्त्र्यं न रणं विना’ । इति गते ‘युद्धं न पापास्पदम्’ ‘सत्यं विजयते येन असत्यं च विनश्यति । एतादृशं महायुद्धं पूर्तं सर्वत्र सर्वदा ॥’ किन्त्वि-टलीदेशस्येदृश्यवस्था यत्तत्रस्था जना निःशस्त्रा युद्धकलानभिज्ञाश्च । इदं

(१४)

त्वगणयित्वा ग्यारिबाल्डरिसियोटिप्रभृतय इटलीसुपुत्राः स्पेन-अमेरिका—
जर्मनी-पोलंडप्रमुखान्देशान्गत्वा युद्धकलामशिक्षन् । इटलीसीम्नि देशाद्-
हिर्मार्गे समीपं परदेशेभ्यः शस्त्राण्यानीय सञ्चितानि । “यदा तु भवेत्स्वदेशे
जनमनःक्षोभस्तदा सशस्त्राः क्रान्तिवीरा अन्तः प्रविशेयुः” । तथैवेटलीदेश
एव शास्त्रास्त्रनिर्माणशाला अन्तराऽन्तरा स्थापिताः । गुप्तसंस्था शस्त्राणि
परदेशेभ्य आनीय नौकानिहितानि, समचितौत नैकवारं परकीयसर्वकारो नौका
एवंविधा चन्दिप्राहमगृह्णात् । किन्तु स्वातन्त्र्ययुद्धं विघ्नसङ्कुलमेव ।

सेनामनःप्रवर्तनं मॅग्जिनेः प्रधानं कर्म । ऑस्ट्रियासैन्ये विद्यमानाः
सर्वेऽपीटलीवासिनोऽधिकृता अभिनवेटलीसंस्थाप्रतिज्ञां गृहीतवन्तः । तद्देशीय
सैन्यं विना न परकीयः सर्वकारो राज्यं शास्तुं प्रभवति । तेन सैन्यमनःप्रव-
र्तनाल्लभद्वयम् । प्रथमस्तावज्जायते परेषां विश्वासहानिः । द्वितीयश्च राष्ट्रपक्षः
प्राप्नोति शिक्षितान्सशस्त्रांश्च सैनिकान् ।

इत्थं कार्या युद्धसज्जता । युद्धं तु न स्यात्प्रकटम् । वृकयुद्धमेवात्र भवति
फल्दायि । “वृकयुद्धेन” (गनिमी कावा) लब्धपि सैन्यं प्रनिविधातुं शक्नो-
त्यसंख्यं रिपुसैन्यम् । वृकयुद्धे न निपुणं युद्धकलाज्ञानमपेक्ष्यते । अभ्यासात्
तदपि ज्ञायते कालेन । नैव च भवति पराभवो हानिकरः । न च शत्रवः
समर्था वृकयुद्धावलम्बनस्य । यतो न ज्ञातो भूमिभागस्तेषाम् । तद्देशीया
अप्यननुकूलाः । अङ्गीकृतं चेत्तैर्वृकयुद्धं सपथेव यान्ति विनाशम् ।

इत्थं राजकारणं धर्मे प्रतिष्ठितम् । स्वस्वातन्त्र्यसम्पादनम् च प्रधानतमं
कर्तव्यम् । इति स्वदेशवन्धून्प्रबोध्य वृकयुद्धेन योद्धव्यमित्यासीन्मॅग्जिनेः
कार्यक्रमः ।

सारसंप्रहृश्चपिः, राजकारणं धर्माधिष्ठितं स्यात् । तस्मिन्श्च स्वातन्त्र्यसम्पा-
दनमेवार्थं कर्तव्यम् । येषु राष्ट्रेषु प्रतिबन्ध एतत्सत्यप्रतिपादनाय तत्र स्थाप-
नीया गुप्तसंस्थाः । आसां तु कार्यं द्विविधम् । प्रथमं तावन्मनःसंवर्धनम् ।
अनेन स्वातन्त्र्यसमता राष्ट्रैर्क्यलोकराज्यमिति तत्त्वचतुष्टय्युपदेष्टव्या । द्वितीयं
कार्यमेतत्—अस्यास्तत्त्वचतुष्टय्या विजयाय कर्तव्यं धर्मयुद्धम् । तत्स्याद्वृक-

(१५)

युद्धम् । मनःसंवर्धनेन युद्धस्य साहाय्यं स्यात् । युद्धेन च मनःसंवर्धनं प्रवर्तेत । एवं यदा स्वराष्ट्रं मुच्येत पारतन्त्र्यात्तदा तथा तथा वर्तितव्यं यथा मनुष्यजातेरुन्नतिः प्रगमनं च स्याताम् । शक्तिसम्पन्नेनापराः खलपीडिता देशा मोचनीयाः । सर्वा च नरजातिः स्वातन्त्र्यसमताबन्धुभावविराजिनी-
श्वराज्ञां पालयेत् ।

कौटिलीये अर्थशास्त्रे

राज्ञो दिनचर्यानिरूपणम् (प्रणिधिः)

कौटिलीयमर्थशास्त्रं नाम ग्रन्थः राजकीयनयनिरूपणे सुप्रसिद्धमिति जानन्त्येव प्रियपाठका मधुरवाणीरसिकाः । तत्रत्यमध्यायद्वयं विश्वविद्यालयेन महाविद्यालयेषु पठ्यतया निर्धारिते विविधविषयसंग्रहे पुस्तके प्रवेशनं माध्यमे वर्गे (इंटर मिजिएट) परीक्षायामिति जानंतो वयं विद्यार्थिनीन विद्यार्थिनामप्युपयोगाय विवरीतुमभिलषामः । यतो विवरणमन्तरा न भवन्ति सुखबोधानि तत्र गतानि वाक्यानीति । अतो विद्यार्थिनो विद्यार्थिन्यो वा सुयशस्विनया परीक्षासु उत्तीर्णवो मधुरवाणीमिमां सम्यगनुवाच्य सुखमाजो भवन्तु इत्यावेदयामः प्रेम्णा ।

मूलम्—राजा न मुत्तिष्ठमानमनुत्तिष्ठन्ते भृत्याः । प्रमादन्तमनु प्रमादन्ति । कर्माणि चास्य भक्षयन्ति । द्विषद्भिश्चानिसन्धीयन्ते ।
तस्मादुत्थानमात्मनः कुर्वीत ।

विवरणम्—उत्तिष्ठमानं उद्योगे वर्तमानं निरलसो भूत्वा उद्योगतत्परं राजानं दृष्ट्वा तस्य भृत्या अपि तमनुवर्तमाना अनूत्तिष्ठन्ते उद्योगिनो भवन्ति । प्रमादन्तं राजानं उद्योगे उदासीनं भृत्या अपि अवलोक्य स्वयं निरुद्योगा भवन्ति । अस्य च राज्ञः कर्माणि भक्षयन्ति विघातयन्तीर्यः । एतादृशा राजानो द्विषद्भिः शत्रुभिश्चातिर्लभयन्ते प्रतार्यन्ते । तस्माद्राजा सततोद्योगवान् भवेत् यथा राजा तथा प्रजा इति न्यायमनुसृत्य सततोद्योगशीले राजनि तदीयाः प्रजा

(१६)

अपि सततोद्योगशीला भवन्ति । अलसे च राजानि प्रजा अप्यलसा भवन्ति । एवंच राजकार्याणि विनश्यन्ति । राजाच शत्रुभिर्भञ्चिनो भवति । अर्थात् राज्ञो वञ्चितत्वे सुखनाशः । राज्ञः सुखनाशेन प्रजानामपि सुखनाशो दुःख-प्राप्तिश्च प्रसज्यते । तस्माद्राजा सततोद्योगवान् भवेदिति तात्पर्यम् ।

मू.—नलिकाभिरहरष्टधा रात्रिं च विभजेत् । छायाप्रमाणेन वा । त्रिपौरुषी पौरुषी चतुरङ्गुलाच्छाया मध्यान्ह इति पूर्वे दिवसस्याष्टभागाः । तैः पश्चिमा व्याख्याताः ।

वि.—नलिकाभिः घटिकापात्रैः—तेषां साहाय्येन अथवा छायापरिमाणगणनेन अहः—दिवसं रात्रिं च अष्टधा विभजेत् । विभागं कुर्यात् । त्रिपौरुषी पुरुषत्रयप्रमाणा पौरुषी—एकपुरुषप्रमाणा तथा चतुरङ्गुलप्रमाणा तथा अच्छाया—सर्वथा छायाभावश्चेति मध्यान्हपर्यन्तं भागचतुष्टयं कुर्यात् । एवमेव अपराह्णे अपि भागचतुष्टयं कुर्यात् । एवमन्धो दिवसस्य अष्टौ भागान् जानीयात् ।

एवं दिवसस्य रात्रेर्वा भागं निवेद्य यस्मिन् भागे गृह्यत् । कुर्यादि-त्येतदावेदयति तत्र भवान् कौटिल्यः—

मू.—मत्र पूर्वे दिवसस्याष्टभागे रक्षाविधानमापश्यौ च शृणुयात् । द्वितीये पौरजानपदानां कार्याणि पश्येत् । तृतीये स्नानभोजनं सेवेत । स्वाध्यायं च कुर्वीत । चतुर्थे हिरण्यप्रतिग्रहमध्यक्षांश्च कुर्वीत । पञ्चमे मन्त्रिपरिषदा पत्रसम्प्रेषणेन मन्त्रयेत् । चारुगुह्य-बोधनीयानि च बुद्धयेत् । षष्ठे स्वैगविहारं मन्त्रं वा सेवेत । हस्त—अश्व—रथायुधीयान् पश्येत् । अष्टमे सेतापतिसखो विक्रमं चिन्तयेत् । प्रणिष्ठिते अहनि संध्यामुपासीत ।

वि.—दिवसस्य अष्टसु भागेषु पूर्वे प्रथमे भागे रक्षा विधानं रक्षणाविधानं आय-व्ययौ शृणुयात् । राज्यस्य परिसरभागे शत्रुभ्यः सुरक्षाविधौ अन्तर्गता उत्पादने किमिति अथवा स्वीये राज्ये अपि शत्रवः प्रविश्य अन्तर्गूढा राज्याभिनशे उद्यताः सन्ति किम् इत्यादिभिर्विविधैर्विषयै राज्यरक्षणविषयको विचार अत्या-

(१७)

वश्यकः प्रथमे भागे एव कर्तव्य इति निरूपयति तत्र भवान्कौटिल्यः । एव
मायव्ययविचारमपि प्रथमत एव कर्तव्यमादिशति । रक्षणविषये यस्मिन्मपि
कर्तव्यतया निर्धारितं त्वरया अनुष्ठेयं भवति । एवमाय—व्यवधिषये अपि ।
एतदुभयस्यापि प्रथमतो विचारणीयत्वनिरूपणेन महत्त्वमत्यधिकमस्तीति
ज्ञायते एव । एतदुभयविषये आलस्यादिकरणमुपेक्षाकरणं वा महते अनर्थाय
कल्पते इति निवेदनमनावश्यकम् । द्वितीये भागे पौरजानपदानां कार्याणि
पश्येत् । तेषां ये ये विषया विचारणीयनया पुरःप्रस्थापिता भवेयुस्तद्विषयकं
विचारं कुर्यात् । तृतीये भागे स्नानं भोजनं च कुर्यात् । तथा स्वाध्यायं राजनी-
त्यादिशास्त्राणि वा अभ्यसेदित्यर्थः । चतुर्थे च भागे हिरण्यप्रातिप्रहमध्यक्षाश्च
कुर्वीत् । हिरण्यप्रतिप्रहो नाम प्राप्यवस्तुसंग्रह इत्यर्थः । तथाच पृथक्पृथक्
विभक्ताधिकारिणः अध्यक्षाश्च दृष्ट्वा तैस्सहआलोचयेत् । पंचमे विभागे पत्राणि
प्रेष्य मंत्रिपरिषदा विचारमाचरेत् । चारद्वारा गौप्यानि अवश्यं बोध्यानि
वृत्तानि सर्वाणि बुद्ध्येत् जानीयात् । षष्ठे भागे स्वच्छन्दं विहरेत् अथवा मंत्रं
वा सेवेत । सप्तमे भागे हस्ति—अश्व—रथ—योद्धुन् पश्येत् । अष्टमे सेनाप्रतिना
समं युद्धचर्चा पराक्रमविषयं च विचारयेत् । अन्हः समाप्ती संख्यावाञ्छे
संख्यामुपासीत ।

कालज्ञानाय तदानीमिदानीमिव घटिकायंत्रादिसाधनं नासीन् । अत-
स्तदा छायाया कालज्ञानक्रमः सर्वैरपि ज्ञात एवामीत् । एवं घटिकापत्रद्वारा
कालं जानातिस्म जनाः । घटिकापात्रतोऽपि छायाया ज्ञानं सुलभमासीत् । मेघा-
द्यावरणे सूर्यस्य छायाया कालज्ञानमसंभावितमेव । तादृशेषु प्रसंगेषु आकाशे
सूर्यदर्शन—स्थित्यादिना अपि सूक्ष्मतया कालं जानतेस्म बहवः । प्रातरारभ्य
आमध्यान्हं भागचतुष्टयकल्पनेन षट्सु होरासु (घण्टासु) सार्धैकहोरात्मक
एको भागः कल्पितो भवति । एवमपराह्णादिष्वपि भागचतुष्टयेन दिवसस्याष्टौ
भागा अभूवन् । नवघण्टावादानादनंतरं स्नानादिकालो दशघण्टावादनसमयो
भोजनस्येति पर्यवस्यति । अस्तु नैमित्तं प्रकृतमनुमगमः ।

मृ.—प्रथमे रात्रिभागे गूढपुरुषान्पश्येत् । द्वितीये स्नानभोजनं कुर्वीत
स्वाध्यायं च । तृतीये तूर्यघोषेण संविष्टः चतुर्थपंचमौ शयीत ।

(१८)

मू.—षष्ठे दूर्योधनेन प्रतिबुद्धः शास्त्रमिति कर्तव्यतां च चिन्तयेत् । सप्तमे मन्त्रमध्यासीत् । गूढपुरुषांश्च प्रेषयेत् । अष्टमे ऋत्विगाचार्यपुरोहितसखः स्वस्वयनानि प्रनिगृह्णीयात् । चिकित्सक—माहानसिक—मौहूर्तिकांश्च पश्येत् । सबत्सां धेनुं वृषभं च प्रदक्षिणीकृत्य उपस्थानं गच्छेत् । आत्मबलानुकुल्येन वा निशाहर्भगान् प्रतिविभज्य कार्याणि सेवेत ।

वि.—रात्रौ प्रथमे भागे चारपुरुषान् रहसि पश्येत् । द्वितीये भागे स्नानं भोजनं स्वाध्यायं च कुर्यात् । तृतीये भागे अन्तःपुरं प्रविश्य गीतवाद्यादि शृणुयात् । चतुर्थपंचमौ भागौ शयीत । षष्ठे भागे गीतवाद्यध्वनिना प्रबुद्धः सन् शास्त्रमिति कर्तव्यतां च चिन्तयेत् । सप्तमे भागे रहसि मन्त्रमालोचयेत् । तदानीमेव गूढपुरुषांश्चारान् तत्रतत्र कर्मणि कर्तुं वेत्तुं च प्रेषयेत् । अष्टमे भागे ऋत्विगाचार्यपुरोहितादिभिः स्वस्तिवाचनिकानि प्रनिगृह्णीयात् । ततो राजवैद्यान् दृष्ट्वा दैहिकमारोग्यादि विज्ञाय तत्तदुचितं यद्यस्यात्तदाचरोदिति । एवमेव माहानसिकमवशेकयेत् । भोज्यवस्तुनिर्माणाधिकारिणो माहानसिकाः । महानसं पाकशाला । तत्रत्या अधिकारिणो माहानसिकाश्च । तेषां दर्शनेन अर्थात् तत्तद्दिनपाकनिर्माणविषयमाज्ञापयेदित्यर्थः । एवं मौहूर्तिकां ज्यौतिषान् पश्येत् । अर्थात् दर्शनकलं हि ग्रहचारादिकं तदद्वारा ज्ञात्वा तच्छान्तये कर्तव्यानि—जपहोमादीनि ऋत्विक्पुरोहितादिभिः कारयेत् । ततश्च सबत्सां धेनुं वृषभं च प्रदक्षिणीकृत्य राजसभां गच्छेत् । आत्मनो बलानुकुल्येन निशायामह्निच भागान् विभज्य न्यूनाधिकभावेन यथानुकूलं कार्याणि कुर्वीत । एवमहर्निशयोर्भागशः कर्तव्यमादिश्य ततो राजसभायां किं कुर्यादित्येतन्निरूपयति ।

मू.—उपस्थानगतः कार्यार्थिनामद्वारा सङ्गं कारयेत् । दुर्दर्शो हि राजा कार्याकार्यविपर्ययसमापन्नैः कार्यते । तेन प्रकृतिकोपमार्श्वशं वा गच्छेत् । तस्माद्देवताभ्रनपाखण्डश्रोत्रियपशुपुण्यस्थानानां स्त्रीणां च क्रमेण कार्याणि पश्येत् । कार्यगौरवादात्यायिकवशेन वा सर्वमात्ययिकं कार्यं शृणुयान्नातिपातयेत् । कुञ्चंसाध्यमतिक्रान्तमसाध्यं वा विजायते ।

(१९)

वि.—उपस्थानं राजकीयकार्यालयः राजसभा तत्र गतः कार्यार्थिनाम् येये यंयमर्थमर्थयितुं तत्रोपस्थास्यन्ति तेषां तेषां अद्वारासंगं कारयेत् । मुक्तद्वारं यथा प्रवेशे आनुकूल्यं सम्पादयेत् । तेषां प्रवेशे प्रतिबंधोऽपि ना भवेदित्यर्थः । राजनि दुर्दर्शं जाते राजदर्शने अश्रिते सति अर्थिनां कार्याकार्ययोर्विपर्यासो यथास्यात्तथा कार्यते विरोधिभिः । कार्यविपर्यासाद् विघाताद्राजनि प्रकृतीनां प्रजानां कोप उद्भवति । प्रजासु कुर्यात् शत्रुशो भवति राजा । तस्मात् देवस्थान—आश्रम—पाषण्ड—श्रोत्रिय—पशुपुण्यस्थान—बाल—वृद्ध—रोगि—व्यसनि—अनाथानां तथा स्त्रीणामपि कार्याणि क्रमेण पश्येत् । अथच तेषु यान्यत्यत्यावश्यकानि महान्ति च स्युस्तानि क्रमशः पश्येत् । अत्यावश्यकानि यानि सर्वाणि तानि कार्याणि प्रथमतः कुर्यात् । विलंबं न कुर्यात् । विलंबे क्रियमाणे तानि आसाध्यानि दुर्घटानि च भविष्यन्ति ।

मू.—अन्यागारगतः कार्यं पश्येद्वैद्यतपस्विनाम् । पुरोहिताचार्यसखः प्रत्युत्थायाऽभिवाद्य च ; तपस्विनां तु कार्याणि त्रैविधैः सह कारयेत् । मायायोगविदां चैव न स्वयं कोपकारणात् । राज्ञो हि व्रतमुत्थानं यज्ञः कार्यानुशासनम् । दक्षिणावृत्तिसाम्यं च दीक्षितस्याभिषेचनम् ।

वि.—कार्यार्थिषु ये वैद्यास्तपस्विनः स्युस्तेषां कार्याणि राजा अग्रेरागारे स्थितः सन् पुरोहिताचार्यैस्सह प्रत्युत्थानं प्रदाय प्रणम्य च त्रैविधैः सह त्रयाणां वेदानामध्ययनं ये अकुर्वन् ते त्रैविद्यास्तैस्सहितो भूत्वा कार्याणि पश्येत् न स्वयमेकः कुर्यादित्यर्थः । एवमेव मायाविदां इंद्रजालादिविद्याजुषामपि कार्याणि । यतस्तपस्विप्रभृतीनामेतेषां कोपोदयश्चेत् स्यात्स दुर्वारो भवति । उद्योगो—राज्ञो—न्यायदानं—द्रव्यदानं—निष्पक्षपाताचरणं—यज्ञेऽथ भृतस्नानं एतदेव राज्ञो व्रतम् ।

मू.—प्रजासुखे सुखं राज्ञः प्रजानां च हिते हितम् । नात्मप्रियं हितं राज्ञः प्रजानां तु प्रियं हितम् । तस्मान्नित्योल्लिखितो राजा कुर्यादर्थानुशासनम् । अर्थस्य मूलमुत्थानं अनर्थस्य विपर्ययः । अनुत्थाने ध्रुवो नाशः प्राप्तस्थानागतस्य च । प्राप्यते फलमुत्थानात् लभते चार्थसम्पदम् ।

(१०)

वि.—प्रजानां यत्सुखं तदेव राज्ञः सुखं प्रजानां यद् हितं तदेव राज्ञो हितम् । राज्ञः स्वस्य हितं न हितम् । प्रजाहितमनपेक्ष्य केवलं स्वहितमपेक्षते चेद्राजा तच्च तस्य हितकृन्न भवति । अतः प्रजासुखार्थमेव राजा यत्नं कुर्वाणः श्रेयो-
भागभवतीत्यर्थः । तस्माद् राजा सततोद्योगवान् भूत्वा द्रव्यमर्जयेत् । सततो-
द्योग एव द्रव्यसाधने मूलम् । तथाचालस्यं सर्वस्यानर्थस्य मूलं भवति ।
अर्थात् अनुद्यमेन संप्रहे विद्यमाना संपाद्यमाना च सम्पत् निस्सन्देहं विनश्यति
तस्मात्सततोद्योगवान् भवेत् । उद्योगेन फलप्राप्तिर्भवति तथा सम्पत्तेर्लाभश्च
भवति ।

इति विनयाधिकारिके राजप्रणिधिरेवे।नविशोऽध्यायः ।

अग्रिमे अंके सप्तपचाशत्तममध्यायं विवरिष्याम इत्यलम् ।

बुल्लंश्रीनिवासाचार्यः मधुरवाणीसम्पादकः, बेळगांव.

श्रीमन्मन्त्रालयशेख्रे

गुरुसार्वभौममहाविद्यालयस्य

प्रथमवार्षिकमहोत्सवः

एतस्मिन् आश्विनशुक्लपक्षे दशमीद्वादशीत्रयोदशीषु श्रीमत्परमहंस-
परिव्राजकाचार्येत्यादिबिरुदावलिसमलंकृतानां श्रीसुयमीन्द्रतीर्थश्रीमच्चरणानां
आध्यक्ष्येण महोत्सव एष निर्वृत्तः । प्रथमतः पाठशालाया वार्षिको वृत्तान्तो
निवेदितः । द्वितीये दिवसे बैंगळूरनिवासिनां संगीत-साहित्य-वाङ्मयाधुरी-
वशीकृताखिलकर्णाटकलोकानां गोपालाचार्याणां दुर्बासोमुन्यातिथ्यमुद्दिश्य हरि-
कथाकीर्तनं समभूत् ।

तृतीये दिवसे धारवाडनिवासिनां वेदान्तशास्त्रपारंगतानां एम्. ए.
पदवीविभूषितानां प्राच्येतिहासतत्त्वसंशोधकानां पंचमुखीगणधेन्द्राचार्याणां
सहृदयहृदयाल्हादिन्या सरण्या गीर्वाणवाण्या उपन्यासः समभवत् । ततो
विद्यालयीनैः प्रौढविद्यार्थिभिरभिनीतं सुभद्रापरिणयं नाम नाटकमत्युत्तमम् ।

(२१)

यस्यास्य दृश्यकाव्यस्य प्रणेतारः सरसगद्यपद्यनिर्माणचातुरीप्रभृतिगुणगणैः
 कविकुले प्रायस्यपदमाजः साहित्यसाम्राज्य—अलंकारमंजरी—युक्तिरत्नाक-
 रादिविविधप्रबंधनिर्माणेन विख्यातयशसः श्रीमन्मंत्रालयाधिष्ठितागम्यसहिम्नां
 परिमलाचार्यवर्याणां श्रीराघवेंद्रस्वामिपूज्यपादानां विद्योपदेशका महामहिमानः
 श्रीसुधीन्द्रतीर्थश्रीमच्चरणा बभूवुः ।

अभिनयसमाप्त्यनंतरं श्रीश्रीसुसंयमीन्द्रतीर्थचरणानामुपदेशपरेण मांषणेन
 मंहोत्सवः समाप्त इति ।

राजा श्रीगुरुराजाचार्यः श्रीमन्त्रालयक्षेत्रम् ।

श्रीमन्मंत्रालयक्षेत्रे गुरुसर्वभौममहाविद्यालयस्य प्रथमवार्षिकोत्सवसमये

दत्तप्रधानोपन्यासः

अयि अभिरूपमणयः सदस्याः नूनमिदमतिसाहसं यदहं मातुर्लपना-
 दापतितां कार्णाटकीं भाषामनुपसृत्य गैर्वाण्यावाण्याऽद्य मम चेतः प्रकटयितुं
 प्रवृत्तोऽस्मीति । परं दुनोति मम मानसं निवेदयतुं श्रमतां पुरः, यदस्माकं
 द्विजानां स्वाध्यायावमृष्टबुद्धीनां देववाण्येव निरुपाधिका मातृभाषा नित्या मृत्तिके-
 त्येव सत्यमित्युक्तीत्या आसीत् भूषात् च, न तु प्राकृता वैकृता वा कार्नाटक्या-
 दिभाषाः यास्तावदभ्यासेन विपुलसंसर्गेण चाऽस्माकं मनांसि आत्मन्याव-
 ज्यातितरां निबद्धवत्यः आत्मानमेव च मातृभक्षे निक्षिप्तवत्यः तास्वेवाऽस्माकं
 आदरः पक्षपातश्च दरीदृश्यते । यथाऽवस्थितं वस्तुजातमिदमिवगण्य मृषा यत्नः
 समनुष्ठाप्यते सार्वत्रिके जगति तत्प्राप्ताहेनन संस्कृतभाषायाः अधिकक्षेपे ह्यन-
 प्रमोदनिर्भरं भवति मम चेतः । यत्तत्रभारतवर्षविज्ञानशेवधि अधिकारिजिज्ञा-
 सुषु अवतारयितुमविरतसाहसमाचरंतः केचन सुगृहीतनामधेयाः कीर्तनीय-
 चरिताः संस्कृतपाठशालां महाविद्यालयं वा समुद्गाह्य प्रयतन्ते इति । तादृशेषु
 च प्रयत्नेषु श्रीमन्त्रालयक्षेत्रेऽस्मिन् श्रीसुयमीन्द्रतीर्थगुरुपादानुग्रहेण प्रवर्त्यमानः
 शैशवे वाधिगतविपुलकीर्तिः श्रीगुरुसर्वभौमसंस्कृतमहाविद्यालयः अप्रपरि-

(२२)

गणनामर्हति । एतस्यास्य प्राथमिकवार्षिकमहोत्सवः विजयदशम्यामुपक्रान्तः
 अद्य समाप्तिमुपनीयते । अस्मिन् शुभावहे समये किमपि वक्तुं श्रीशरणैरादिष्टोऽ
 हं भूरि अनुगृहीतमात्मानं मन्ये । श्रीगुरुसार्वभौमानां च निरवग्रहेणानुग्रहेण
 एङ्मुकोपि वाक्पतिर्भवति गोपदजलनिस्ताराक्षमोपि खर्वः संसारकूपारमपि
 पारयति लीलया संसर्तुम् । अतः यदनुग्रहवर्मणा कृततनुप्राणेन मया विद्वद्गोष्ठ्या-
 मस्यां योज्यं वाग्विसर्गः क्रियते नूनं स मान्यतामुपसर्पति इति प्रबलं चिंतयामि
 आशासे च । धन्योऽयं महाविद्यालयः (College) धन्याश्च यत्र नियुक्ताः
 पंडिताः अध्येतारश्च छात्राः । यदस्मिन् निसर्गतः शोभनेऽल्पमप्याचरितं
 पुण्यं बहुलीकर्तुं पर्याप्ति श्रीमंत्रालयक्षेत्रे को नाम कृती न काक्षेच्चिः न्युषितुम् ।
 अर्वागृह्ण-परीवादाहश्च स स्याद्यः स्वगृहोपकंठेऽवन्तीर्णां सुभगावगाहां द्युसरि-
 मनादृत्य स्वारामोत्खातकूपजलमभिलषति खरस्पर्शम् । कथंकारं सत्यां
 कामधेनौ खरीपयः पिपासति भूनिकामः । अत्र श्रीराघवेन्द्रगुरुसार्वभौमाः
 पुण्यवपुषा साक्षात्पगोक्षे ग च यथायथं श्रीहरितत्वमुपदिशन्तः स्वयं संनिदधते ।
 वितरन्ति च कामितानि सेवामनु भक्तानाम् । गुरुपादा अपि श्रीसुयभीद्रतीर्थाः
 तपसा वशीकृतगुरुराजाः—छात्रेभ्यो विद्वदभ्यश्च अन्नवस्त्रादिकं समासवेतनं
 प्रतिपादयन्तः महाविद्यालयधुरां निर्बोद्धारः सज्जतिष्ठन्ते । भेदं चेदं पूततमं
 यदत्र विगनाऽऽसुरेणाऽसुरकुलसंभवेन वैष्णवाशिखामणिना श्रीप्रल्हादगजेन
 निर्बर्तितो वितानसंतानः । परममंगलं चेदमभूजानक्रीजानेः गौतमशापेन
 शिबीभूतामपांस्तुल्यमहल्यां स्वचरणतलस्पर्शेनोद्धृतवतः सुभद्रयशसः श्रीराम-
 भद्रस्य संचारेण । नूनमनेन सदृशमहिमैव परिस्फुरति अस्य महाविद्यालयस्येति
 किं वक्तव्यम् । अयि मान्याः पूज्याः श्रीपादाः शृण्वन्त्विमामपेशलां वाचमनु-
 गृह्णन्तु च मां कृपापूर्णया दृष्टया । भारतवर्षेऽस्मिन् अद्य यावन्नभूयिष्ठे अनेके
 उत्पाताः दृश्यन्ते । न वयं जानीमः संहृत्य विपतन्तीभिः विपाद्भिः परिखिन्न-
 चेतसः कृपणाः कथं नु पारयेयुरात्मानं मोचयितुमेति । केचिदिदानीतनाः
 मुहुर्मुहुरांगलप्रयावलोक्तेन कलुषीकृतमतयः कुंठितप्रातिभाः अनीदृश्यं वस्तु
 नानुमन्यन्ते । वेदानां निरौपधं प्रमाण्यमनंगीकुर्वाणाः श्रुतिमूलानि इतिहासपुग-
 णान्यपि—अबद्धप्रलपितपुंजानि भिन्नभिन्नकाले तत्तत्पुरुषैः तत्तत्कालसंप्रति-
 पन्नान् अर्थान् गर्भीकृत्य निर्मितानीति न निरवधिकप्रमाणपदार्थमारोढुमर्हति

(१३)

इति विकस्यते । इदं च युक्तिजातं शब्दप्रामाण्यस्यैव कुठारायते । एवं संप्रदाय-
प्राप्तं ज्ञानं तिरोभूतं सत् कदापि नोत्थातुं प्रभवतीवामाति । पाश्चात्यतत्त्ववा-
दिभिः आरिस्टाटलप्लेटोप्रभृतिभिः प्रवर्तितं तत्त्वजातं सुदीर्घं विमर्शधिया विवेचितं
सदेवमावेदयति—यज्जडादपरं चेतनरूपं पृथगेकं तत्त्वमेव न वरीवर्ति । मन
एव परां काष्ठां प्राप्तं सूक्ष्ममिन्द्रियं येन सुखादिकमनुभवपथमारोहति । तदेव-
बुद्धिगिनि आत्मेति च भण्यते । आत्मेति यद्वेदातिभिर्ज्ञानानंदात्मकं नित्यं
तत्त्वमुगीक्रियते । स नैषां विवेचनचणमणीनां चिकित्सागोचरतां प्राप्तः ।
अपौरुषेयशब्दप्रामाण्यमनभ्युत्पन्नं तेषां विचारसरणेः कथंकारमात्मादिकं
वस्तु विषयविहारभूमिं प्राप्नुयात् । निरर्गलविचारक्रांतिवादिनः किल पाश्चात्य-
वैज्ञानिकाः । न तेषां युक्तिमतेः प्रतिष्ठापकं नियामकं वा प्रमाणं तैरभ्युपग-
म्यते । अत एव आधुनिकः कश्चन निपुणमतिः आमेरिकस्तत्त्ववादी एवं
संगिरते । विंशतिशतकवत्सरान् सुदीर्घं तत्त्वजाते शाणोल्लीढनिशितासि-
वदतितीक्ष्णमतिभिस्सम्यग्विवेचितोऽपि नास्माभिस्तत्त्वनिश्चयः समुपलब्धः ।
आत्मा परमात्मा च धर्माधर्मो वा जिज्ञासोः विचारपथान्निष्कासिताः । अत
एव लोकायतपक्षमवलम्बमानः जनः तत्त्वनिश्चयोदकां परमात्मप्रसादैकसुलभां
परमां शान्तिं न प्रणिपत्स्यति । तथाच युद्धसंमर्दः अन्योन्यगलोत्कर्तनं उदर-
भरैरुपरायणत्वं स्वेयं चोर्ध्वं चेत्याद्यनर्थपरंपरा धर्मेनिधानेऽप्यस्मिन् भारतवर्षेऽति-
श्रीकृता पाश्चात्यसंसर्गेण । इयमेका महानिपत् ।

सहृदयहृदयाः पूज्यपादाः अन्याऽपि समुपास्थिता विपद्विक्रियते अतिथीकुर्वन्तु
तां श्रुत्योरिति सप्रश्रयं विज्ञाप्यते । आचारः प्रथमो धर्मः, इति विचारसहचारिणो
ह्याचाराः । समनुष्ठिताः अभूवन्निस्मिन् कर्मभुवि भारते वर्षे । परस्परवैधुर्येण न
मनागपि चिन्तितम् फलमुपाधातुं प्रभवति धर्मानुष्ठानं ज्ञानं वा । ज्ञानकर्मणोः
हि हृदयस्पर्शमेव बलमादधाति फलोपचयेन । इदानीं तनाश्च जनाः
विद्वांसश्च ज्ञानं छात्रागरे कर्मच विषयोऽसंप्रहे इति परस्परं वैयधिकरण्य
मुपकल्प्य नितातं प्रतांताः संसारकांतारे अत्रापि पाश्चात्या एव वैज्ञानिकाः
प्रमाणं शरणमस्माकमिति निश्चिन्तन्तोपि न वयं नेत्रमुन्मील्य पश्यामः समंतात् ।
आंग्लभाषाध्ययनं तद्विद्याभ्यसनं धर्मतत्त्वमविजानतां आंग्लयावनन्लेच्छानां

(२४)

संसर्गश्च नितरामुत्तरवादिनोऽस्यातर्कितोपनतोपप्लवस्येति विवादस्य परां
कोटिमवतीर्णाः स्वीयमातुरुदरान्निसृता वयं भारतवर्षीयाः । मैकालेप्रभृति-
भिर्गंगैर्नातिप्रिशारदैरुपस्थापिता शिक्षणरीतिः क्लृप्तक्रमश्च भारतभूमेरतिशायित्वा-
मध्यात्मविद्यामुपरुध्य निर्गतचैतन्यान्त एव जडमतिसोदरानकुरुतां भार-
तवर्षीयानिति हंत निक्तामवसीदति मम मनः । एवमतिगह्वने समुद्धूतोद्धूतविषय-
विपिने निर्गलं संवरतः भारतयुवकाः कर्मेन्द्रियसन्निवानी ज्ञानेन्द्रियाणि
आध्यात्माविहारभूमेराच्छिद्य बहिर्मुखानि कर्त्तव्यामासुः । अनर्थपरंपरा इदानीं
सर्वैरनुभूयमानाः अस्मानावृष्य तिष्ठन्तीति किमु वक्तव्यम् । आचारसाचिव्यं
विचारस्य परिशुद्धश्च शिक्षणक्रमः ज्ञानप्रमाण । शाश्वतसुखोपधायकः अध्यात्म-
विद्योपासनानां अंतरांतरा विपरिलुप्तानां पुनरुज्जीवनमिति सर्वमेतदावश्यकमिति न
पुनरुक्तिपेक्षते ।

को वा धर्मः, किरूपं ज्ञानं, कथंकारं तयोर्मेलनं घटयितव्यम् ।
इत्येष प्रश्नः समुपस्थास्यति विचारशालिनां विमर्शकानां पुरः । अत्र मीमांस-
सकादिभिरास्तिकैः बौद्धजैनादिभिर्नास्तिकैश्च नैकधा धर्माधर्मौ व्यवस्थापितौ ।
परं ते सर्वे प्रकाराः विषयैकदेशस्पर्शिनो न कृत्स्नतया धर्मस्वरूपमभिदधति ।
श्रीमदानन्दतीर्था भगवत्पादोः तावत् धर्मः शृंगे गृहीत्वोपदर्शितः । यथा ।

सतां वृद्धिकरो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥

स्मर्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्तव्यो न जातुचित् ॥

सर्वे विधिनिषेधाः स्युरेतयोरेव किकराः ॥ इत्यादि

एतेन भगवत्प्रीतिकर एव धर्मो भवितुमर्हतीति पर्यवस्यति ।

अन्यत्सर्वं ह्येकोटिसुपस्पृशति । सकलकल्याणगुणैकनिलयः सर्वोत्तमः
श्रीहरिः स्वसृष्टे जीवजडात्मके प्रपञ्चे अंतः प्रविश्य चेष्टति चेष्टयानि च ।
सर्वतंत्रस्वतंत्रश्च स एव जीवानां मोक्षाद्याखिलपुरुषार्थप्रदः । अनितरसाधारण-
गुणे ह्यस्मिन्निरवधिकः निरौपधः शाश्वतः प्रेमैव सात्त्विकजीवैरनुष्ठेयस्तैनैव
तुष्टिमभ्येति श्रीहरिरिति । सर्वांगीणयुक्तिसमुल्लासितोऽयं सिद्धांतः ।

(२५)

ज्ञानपर्वः परः स्नेहो नित्यो भक्तिरतिर्यते ।

माहात्म्यज्ञानपूर्वस्तु सुदृढः सर्वतोऽधिकः॥

स्नेहो भक्तिरिति प्रोक्तस्तथा मुक्तिर्न चान्यथा ।

भक्त्यैव तुष्टिमभ्येति विष्णुर्नान्येन केनचित् ॥

इति तत्रतत्र विनिश्चितः श्रीमद्भगवत्पादैः ।

उपपादितप्राय एव पूर्वं यत्पाश्चात्यवैज्ञानिकाः कर्मकर्मविचिकित्साश्च स्वीयसिद्धांतस्य अपूर्णतामपुरुषार्थसाधकतां च मन्वानाः आत्मनः तर्कमात्रोपजीवकत्वं विनिश्चय स्वतः प्रमाणभूतैरपौरुषेयवेदैरुपोद्घातितां सर्वतः स्वरससुंदरां भारतीयसिद्धांतसराणिमुपश्लोकयति बहुपदैरर्थमनुधावद्भिः । अतः तत्त्वविमर्शनावगुण्ठनप्रतिच्छन्नान् दुर्ग्रथान् मा बृहदऽभ्यस्य चित्तविक्षेपः कार्यः । विष्णुवैष्णवशास्त्रे एवाविच्छिन्नोद्यमेन आयुर्व्ययितव्यम् इति सिध्यति । परं परपक्षप्रतिक्षेपाय च । तत्समयपरिचयः प्रौढमतिभिः सर्वथा संपादनीयः स्वसमयपरिपालनं च असंमूढैर्बुधुभिरपेक्षणीयमिति, न काप्यत्र विप्रतिपत्तिः । अयि श्रीपादाः विद्वांसश्च ! दत्तावधाना इदमाकर्णयन्तु । भूरिकरुणाः ! अत्रभवद्भिः श्रीमद्भिः प्रवर्तितोऽयं संस्कृतमहाविद्यालयः आत्मन उपरिप्रसह्योपनिपतितामात्मघातिनीमविद्यां बलादाकृष्य, निरस्य पापापनोदनपटुतरं धर्मं ज्ञानं चोपदिश्य श्रीहरिबहिर्मुखान् साधुजीवान् स्वनियतव्यापारेषु समुद्यो जयति इति दृढं निश्चिनोमि “नैमिषेऽनिमिषक्षेत्रे ऋषयः शौनकादयः । सत्रं स्वर्गाय लोकाय सहस्रसममासत, इति कलिनिरसनोपायमजानंतः ऋषयः श्रीमद्भगवत्कथामृतोदिकां पुराणां भागवतसंहितां सूतमुखाद्भिनिः सूतामुपाकर्ण्य कृतकृत्यतामगुः । कटुतरसंकटे च समनुप्राप्ते अद्य धर्मज्ञान-रक्षणेकोप निबद्धकंकणोऽयं संस्कृतमहाविद्यालयः श्रीमत्सुयमीन्द्रतीर्थकटाक्षक्षेप-समुच्छसितहृदयः श्रीप्रल्हादापरावतारैः गुरुसार्धभौमैः श्रीराघवैर्द्रयतिभिः परिपोषितसर्वांगः अचिरादेव शौनकसत्रवदभिलषितं फलं पूर्योदित्यत्र को नाम स्वस्थचित्तः शंकाकंटकितं तनोति हृदयं । बाल्ये वयसि वर्तमानोऽपि प्रगल्भचरितोऽयं महाविद्यालयः नूनमर्हति सर्वांगीणवृद्ध्यै समयानुरूपं भाविकार्य-स्वरूपनिर्धारणं सत्साधनसंकलनं च । विद्या नाम विद्याऽऽत्मानि भिदा बोधः ।

(२६)

विद्या हि द्विविधा, परा चैवापरा च, अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते ।
 इत्यादियुक्तिसमुल्लसितप्रमाणवाक्यैः परब्रह्मप्रकाशकं ज्ञानमिति प्रमीयते । तद-
 तिरिक्ताः चतुःषष्टिकलाः अपरविद्यासु परिगणनीयाः । पांचरात्रविद्याऽर्चिरी-
 धिनीष्वपि तासु प्रायः न भूतिकामो मनो निदध्यात् । परं अत्रैव व्यवस्था कृता
 श्रद्धा नाम आस्तिक्यबुद्धिः । सा द्विविधा । इदमस्ति, इत्येका, अत्र मम प्रयो-
 जनमस्तीत्यपरा । प्रथमा श्रद्धायतिभिर्गृहस्थैश्चोभयैरपि अपेक्षणीया । तथाऽ
 नुसंदधद्भिः तैः कलासु नैपुण्यं उपादेयं भवेत् । गृहस्थैः परं अत्र मम
 प्रयोजनमस्तीत्येवमुसंधाय तत्संपादने न प्रत्यवायः । अथ तद् भागवत
 विद्यासु श्रमं चित्तविक्षेपं चोपजनयेत् तर्हि उपेक्षणीयमेव सर्वथा तदपीनि ।
 अनया च प्रणाल्याऽथविचार्य संभावितान् कांश्चन साध्यसंपादकानुपयान् तत्र
 भवतां श्रीमनां चित्तमारोहयामि ।

१ शिरोमणिपरीक्षार्थं छात्राः पाठयिष्यन्त्या इति क्लृप्तमेव किल । तत्र
 भागवतधर्मानुष्ठानमेव पुरःसरः श्रेयसे विद्यार्थिनां विदुषां च नितरामनुल्लं-
 घनीयो गुणः । इति निष्ठुरं व्यवस्थापायितव्यम् । तपसा पूनचेतस एवाधीत-
 विद्या मनसि पदं लभते नान्यथा 'न तस्य तत्त्वग्रहणाय साक्ष द्वितीयसीरपि वाचः
 समासन् । स्वप्ने निरुक्त्या गृहमेधि सौख्यं न यस्य हेयानुमितं स्वयं स्यात् '
 इति भगवता श्रीवेदव्यासेन धिरक्त्यन्तमेव ज्ञानमुदेति इति प्रोक्तम् ।

२ धर्मशास्त्राध्ययनं लुप्तप्रायमेवेदानीं जगति । तदुद्दि-धीर्षया श्रीकृष्णा-
 चार्यविरचिता स्मृतिमुक्तावली अध्ययनक्रमेण विनाऽपवादं छात्राणां पाठ-
 यितव्या । स च ग्रंथः श्रीगुरुराघवेन्द्रतीर्थचरणानां मान्यतमः तत्प्रचादनेनैव
 निर्मित इति विदितपूर्वमेव पूर्वेषामपि विदुषाम् ।

३ श्रीमद्भागवतं भक्तिमद्भिः सुनिष्ठितैः प्रमेयाभिज्ञैः सदा पाठनीयं
 यथा भागवतधर्मपरिचयः श्रोतॄणां जिज्ञासूनां पात्राणां च समुदियात् । अनया
 दिशा यदि छात्रा- अधीता भवेयुः ते उत्तरे वयसि तपस्विनो भूत्वा जग-
 दखिलमपि समरसंत्रट्टनार्थजययात्राद्यारतिषज्वालाकवलीकृतं पावयंतः शांत्यु-
 दकां हरिभक्तिमुपदिश्यात्मानं लोकोपकारिपक्षे स्थापयेयुः । अनेन च विश्व-
 जनीनेन कर्मणा लोककल्याणं संसाधितं स्यात् ब्राह्मण्यं च रक्षितं सुष्ट,
 भवेत् ।

(२७)

४ कालोचितं भागवतधर्माविरोधनाधिजिगमिषूणां हरिकीर्तनविद्या
आयुर्वेदः ज्योतिषम् इत्यादिकमनिषिद्धमपि जीवनोपकल्पकं शिक्षेदिति चरमं
सूच्यते ।

५ अन्यच्च प्रसंगसंगत्या निवेद्यते, यदस्मिन् दस्युप्राये जगति प्राण-
वाधांतरिते च जीवने सिंहसंहननवपुष एव आत्मानं रक्षितुं प्रभवन्ति ।
महाविद्यालयस्य विद्यार्थिनो विद्वांसश्च यथाबलवतः सुपुष्टकायाः मल्लयुद्ध
परिचयाः अंगसाधनवतः अविपर्यस्तधर्मानुष्ठानाः संतः परिशुद्धचरिताश्च
भवेयुः । तथा साधनसंकलनचातुरी रचयितव्या । गतकालेषु एतादृशाः
महाविद्यालयाः भूरिबलछात्रैः समलंकृताः भारतधर्ममंडनायमाना अभूवन्निति
शिलाशासनपरामर्शेनोत्तानितं भवति । अग्रहारेषु ब्रह्मपुरीषु देवतायतनेषु च
मीमांसाच्छंदोऽलंकारज्योतिर्विद्याः पाठे परिवर्द्धताः विषयाः । छात्राणां पंडितानां
च विविधा वृत्तयौ राज्ञा मंडलेश्वरैः श्रीमद्भिः पुरुषैः पुण्यविशेषमामिलषाद्भिश्च
विश्राणिना इति ताम्रशासनपट्टिका एवानंगुलिप्रेक्षणीयं प्रमाणम् । तासु
काश्चनाऽद्यापि यथाकथमपि प्राणान् धारयन्त्यः तत्रतत्र दृष्टिपथमाक्राम्यन्ति ।
परं तदाहृमिश्रितितो विद्यादाननिर्वहणलाभः शनैः शून्यतामुपगत इति
व्याकुलयति प्राग्वृत्तविवेचनचणानस्मान् । कालिमलीमसेन कालेन क्ववलीकृतं
सतां मनसि, सत्सु च तेनैव कारणेन स्त्रीयसाधुवृत्तिमपहाय संकीर्णमनस्सु
विपरिणतेषु महात्मभिः भूरिचेतोभिः विपन्मूलं निपुणं विमृश्य तच्छेषणे
पर्याप्ता उपायाः अविलम्बितमेव प्रवर्त्तनीयाः । तेषु चोपायेषु भारतीयानां
प्रधानतः ब्राह्मणानामुपधापरिशुद्धिं संपादयितुं अवश्यं बलवच्चलः कार्य इति
अनिभृतमेव सूक्ष्मदृशां विपश्चिदपश्चिमानां श्रीमतां । तदर्थं चोपरिवर्णितानि
साधनानिः झटित्येव कृतिपथमवतारयितव्यानीति किं वक्तव्यम् । तत्रचादौ
श्रीहरिगुण्णां बलवदनुग्रहभाजनैः श्रीसुयभीद्रतीर्थपूज्यपादैः, निपुणमालोच्य-
प्रवर्तितोऽयं महाविद्यालयः ज्ञानकार्येऽत्रितयप्रयत्नो भूरिशः छात्रान् पाठयित्वा
कुरुकुलवासेन तपसा हरिमक्युपचितेनः संगृहीतब्रह्मवर्चसां ब्राह्मणानां अनि-
तरसाधारणसाधनवैकल्येनापनितं मनोवैकल्यं सुदूरमुत्सारयेदिति दृढं विश्वसिमि ।
स तादृगेव महान् यत्नः क्रैस्ताब्दीषोडशशतके श्रीप्रल्हादावतारैः व्यासतीर्थ-
यतिभिः विद्यानगरे राजाधिराजमहाप्रतापश्रीकृष्णदेवरायनृपतिमनुजिघृषुभि-

(२८)

भूरिकरुणैः व्यवसितः तत्स्थापितः ज्ञानपीठः भारतसिंहान् श्रीविजयीन्द्रतीर्थ-
वादिराजतीर्थपुरंदरदासप्रधानान् ज्ञानधर्मरक्षकानपरोक्षीकृतमारमणान् पंडित-
प्रकांडान् संसाराविपदः परित्रातुमधिकारिणामुपदर्शितमोक्षमार्गान् देवावतारान्
उपायनीकृतवान् इत्यादिकलयतामस्माकं प्रमोदनिर्भरं भवति चेतः । सानंदा-
श्रूणिच नेत्राणि । श्रीव्यासकूटदासकूटयोः हृदयंगमः अत्रैव विद्यानगरे
श्रीव्यासतीर्थयातिभिः संजाघटि, इति हंत धन्या वयमाकलयितुम् ।
श्रीव्यासतीर्थसंप्रदायानुगताः श्रीविजयीन्द्रतीर्थप्रपौत्रा श्रीगुरुसार्धभौमाः श्रीराघवे-
द्रयतयः आगामिनि सप्तदशोक्तशतके तद्वदेव व्यासकूटदासकूटयोः बलवतीं
ज्ञानस्फूर्तिमदुः, इत्यत्र बहवः टिप्पणीकर्तारः विजयदासजगन्नाथदासा एव
प्रमाणम् । तथैव श्रीराघवेन्द्रयतीनां निरवप्रहानुप्रहभाजनीभृतैः श्रीसुयमीन्द्र-
तीर्थचरणैः समारब्धोऽयं महाविद्यालयः अखिलभारतवर्षस्य किमु वक्तव्यं
कर्णाटकस्थेति नवीनं तेजः चैतन्यं चाभास्यतीति किं तत्र चित्रम् ।

श्रीगुरुवर्तमानवायुनियामकः श्रीनृसिंहदेवः अंतरातराऽऽपतितान् विद्वा-
न्नुत्पाद्य अभिलषितानि संप्रसादयतु इति संप्रार्थयामि अस्मद्गुरुचरणान्
श्रीसुयमीन्द्रतीर्थान्, भूयोभूयः सप्रश्रयं प्रणम्य विरमामि —

सुरभारती

देववाणीसमुपलक्षकानां विदुषां प्रमोदावहोऽयं विषयो यदस्य जनवरी-
मासस्य ३१ तारिकायामिनो मोहमयीतः “सुरभारती” नामिका सर्वोत्तमा
संस्कृतमासिकपत्रिका प्रकाशमेव्यति ।

प्रचलतोऽस्य मासस्य ८ तारिकाया सुप्रसिद्धेन श्री पं निरञ्जनशर्म
(अजितजी) महोदयेन प्रकाशनादेशस्य (डिक्लेरेशनकृते) सर्वकारस्य सविधे
प्रयतितम्, ततोऽनुमतिरपि अवाप्ता ।

सम्पादनमतस्याः “श्री. पं. गोविन्दवल्लभशास्त्रिणः करिष्यन्ति !
ततः परं निर्वाचितेन विदुषां सम्पादकमंडलेन विधास्यते । अत आगामिनि
चैत्रमासे “भाविनः अ. भा. संस्कृतसाहित्यसम्मेलनस्य” सफलतायै प्रबलतरं
प्रचारकार्यं सम्पादनीयं विशेषाङ्करूपेण पाक्षिकी, साप्ताहिकी अर्धसप्ताहिकी
वापि भविष्यतीति विदुषां सन्देशा लेखाः काव्यानि चात्र प्रकानायागच्छेयुरिति,
सूचयति व्यवस्थापकः

वि. श. शास्त्री

११६ भूलेखक कवूतरखाना मुम्बई २.

भारतीयविद्याभवनं दशमो वार्षिकोत्सवः

प्रे. सर्वतंत्रस्वतंत्रो माधवाचार्यः मुम्बई २

भगवत्कृपया 'एनीवर्सिटी हाल' मध्ये मुम्बाप्रान्तीयविश्वविद्यालयस्य उपकुलपतीनां श्रीमतां महामहोपाध्यायानां काणेमहोदयानां सभापतित्वे भा. वि. भवनस्य दशमो वार्षिकोत्सवः सानन्दः सम्पन्नः ।

उक्तविद्याभवनस्य रजिस्टार श्रीदत्तेमहाशयेन स्वकीयं प्रास्ताविकं भाषणं संस्कृतभाषायामेव कृतम् । ततो दीक्षितमहोदयैस्तत् शोभनया रीत्या संस्कृत-भाषायामेव विवृतम् । अध्यक्षमहोदयानामभिभाषणमपि ओजस्विन्यां संस्कृत-भाषायामेव जातम् । ततः सर् दरसिद्धमार्गदिनेष्टिया इत्येतैः स्वकीयं भाषणं गुर्जरभाषायामेव कृतम् । तत उपकुलपतिना छात्रेभ्यः पारितोषिकं प्रदत्तम् प्रमाणपत्राणि च वितीर्णानि । ततो न्यायाधीशा भगवतीमहोदया अपि नैजं भाषणं संस्कृतभाषायामेवाश्रावयन् ।

अत्र वक्तृभिः संस्कृते एव भाषणं कृत्वा आंग्लशब्दाः प्रयुक्ताः । इदानीं समये अभ्यस्तांग्लभाषेषु इयमेव रीतिर्दृश्यते । इतः पूर्वं नान्या एतादृशी सभा संस्कृतमयी कदापि समभूत् । इमां दृष्ट्वा वयं भगवंतं प्रार्थयामहे यत्सर्वत्र अभ्यस्तांग्लभाषिषु जनेष्वपि परिषदः संस्कृतभाषामय्ये एव भवन्तु इति ।

उत्कलप्रान्ताधीश्वराणां सविधे सानन्दम्

अभ्यर्थना

उत्कलप्रान्ताधीश्वराः श्रीमन्तो माननीयाः डॉ. कैलासनाथकटजू
(गव्हर्नर उडिसा) महाभागाः !!

सानन्दं प्रेमभरेणामिनन्दन्ते तत्रभवन्तोऽस्माभिर्गीर्वाणत्राणांप्रणयिभिः ।

(३०)

तत्रभवद्भिः स्वीयविश्वविद्यालयस्य प्रबन्धकारिणां परिषदि स्वतन्त्रभारतस्य सना-
तनी वाणी संस्कृतैवाऽऽधुनापि राष्ट्रभाषा भवेत् । इमां भाषां विना न भविष्यति
काऽपि राष्ट्रभाषायाः पदमारूढेति प्रतिपादितम् इति श्रुत्या संस्कृतसंसारोऽतीव
दृष्टो जातः ।

विश्वसिति च स्वशासितप्रान्ते राष्ट्रभाषापदे संस्कृतां नियोज्य पश्चात्
आखिले अपि भारते तां नियोजयितुं प्रयतिष्यन्ते तत्रभवन्त इति ।

प्रार्थयामहे सर्वेश्वरं यतमानास्तत्रभवन्तः सिद्धार्थाः स्युरवेति । भवतां
विचारा अन्येषां प्रान्ताधिपानां मार्गदर्शका भवन्तु इति च ।

दक्षिणभारतीय सं. सा. सम्मेलनाध्यक्षाः

सर्वतस्वतन्त्राः श्रीमाधवाचार्याः

मुंबई भुलेश्वर २ भोईवाडा

जर्मनसिल्वर बिल्डिंग

श्रीभाष्यकारसिद्धान्तवर्धिनीसंस्कृतविद्याशालायाः चत्वारिंशो वार्षिको महोत्सवः

सृच्छकटिकनाटकाभिनयः

अस्य विद्यालयस्य चत्वारिंशो वार्षिकमहोत्सवः २८।१२।४७ तमे दिने
श्री. व्ही. व्ही. श्रीनिवासअय्यङ्कार्याणां (Ex. High Court Judge
Madras), आध्यक्ष्ये महता समारम्भेण आरम्भ्यत । बहवः प्रभवः विद्वांसश्च
समां अमण्डयन् । पाठशालाप्रधानाध्यक्षाः श्री. टी. एस. श्रीनिवासअय्यङ्कार्याः
अप्रासनाधिपानां स्वागतं व्याहरन्तिस्म गैर्वाण्या वाण्या । रावबहादूर व्ही-
वरदम्पश्रेष्ठिनः इदं पाठशालानिर्वाहकाः वार्षिकप्रक्रियाः (Annuaal Report)
अपठन् । तदनु अध्यक्षः संस्कृतस्य अवश्याभ्यसनीयत्वं, अनन्यसाधारण-
महिमानं च तस्य सम्यगुद्धारयामासुः । पश्चात् दिवाणबहादूर के. एस.

रामस्वामिशालिबर्गः (Retired District Judge) भाषणं सरसमधुरं
संस्कृतौन्नत्यविषयेऽकुर्वन् । अन्ते च एतद्विद्यालयविद्यार्थिभिः संस्कृतैव सुगमं
सुरम्यं मृच्छकटिकं नाटकं अभिनीतम् । नाटके सर्वेऽपि विद्यार्थिनः स्वस्वपात्रा-
नुगुण्यं अभिनिन्युः । शकारभूमिकाधारी एन् शठकोपः (Advocass)
सभ्यान् सर्वानपि तदातदा आनन्दविवशान् कुर्वन् प्रथमं पारितोषिकं अभजत ।
चारुदत्तभूमिकाधारी व्ही. के. सन्तानः, द्वितीयं पारितोषिकं लेभे । अनन्तरं
सुमङ्गलोऽयं महोत्सवः विजघटे पुनः सङ्गमाय इतिशम् ।

T. S. Srinivasa Iyengar
Headmaster

सभ्यसभाजनम्

मार्गशीर्षवदिप्रतिपदि (१८६९) पंडितराजराजेश्वरशास्त्रिणः भूवैकुण्ठात्
पंढरपुरक्षेत्रात् अत्र समागच्छन् । तेषां तद्दिने एव गीर्वाणवाग्वर्धिन्यां सभायां
महता प्रमोदेन सभाजनं समभूत् । आदौ व्याकरणकोविदशेण्ड्यगणेशशास्त्रिणः
किंचिदिव प्रस्तूय पंडितराजानां आगमनकारणादिकं अकथयन् । तथा च अस्य
समारंभस्य अध्यक्षस्थानं पं. रानडेपुरषोत्तमशास्त्रिभिः अलंकरणीयं इति सम-
सूचयन् । ततः तां सूचनां वैद्यवराः आपटेऽयं बकशास्त्रिणः अन्वमोदन्त । ततः
अध्यक्षोपवेशनं वृत्तम् । ततः तेषां किंचिदिव भाषणं समभूत् । तत्र च कुतः
इयं पंडितप्रवृत्तयां सभाजना क्रियते इत्यादि ते न्यवेदयन् । ततश्च सगुच्छपुष्प-
मालाप्रदानेन पंडितराजान् अपूजयन् । तदानीं सर्वेऽपि जनाः सानंदं तात्कालि-
कं अकुर्वन् । प्रशान्ते तात्कालिनिनादे पंडितराजानां श्रीपंढरपुरक्षेत्रसभा-
वृत्तान्तिरूपणरूपं भाषणं समभूत् । अर्धहोरापर्यंतं व्याख्याय किंचिदिव
प्रकृतेः अस्वास्थात् ते व्यरमन् । ततः इदानीं मोहमयीमहाविद्यालये वर्तमानानां
व्याकरणाचार्य जोशीभार्गवशास्त्रिणां तमेव विषयं उपबृंहयितुं अर्धहोरापर्यंतं

साधुतमं भाषणं समभूत् । तेन च इदानीं वयं श्रीपंडरपूरक्षेत्रे एव भवामः
इति अमन्यंत श्रोतारः । ततश्च अध्यक्षाणां उपसंहारात्मकं भाषणं वृत्तम् ।
ततश्च 'मीमांसाविद्वान्' पाठणकरसुब्रह्मण्यशास्त्रिणां आभारप्रदर्शकं भाषणं
वृत्तं समाप्तश्च समारंभः इतिशम् ।

पं. व्याकरणकोविद गणेशशास्त्री शेंडे, पुणे २.

चमत्कारच्छटाः

॥ ७७ ॥

हरिशर्माः—भोः सुहृद्वर रामशर्मन् ! गङ्गा—यमुना—रेवा—गोदा—कृष्णेति
पञ्चकन्याभिर्युक्तोऽपि त्वं तृष्णया व्याकुल इति चित्रं न किम् ?
रामशर्माः—मित्र ! त्वमपि गणेश—मुरेश—नरेश—महेशाभिषेधतुर्भिः पुत्रै-
र्युक्तोऽपि भिक्षाजीवनं न मुञ्चसीति मन्ये भक्तोऽपि चित्रतरम् ।

॥ ७८ ॥

पिताः—वत्स शङ्कर ! एतावन्तं कालं प्राङ्गणे किं करोषि ?
शङ्करः—तात ! पिपीलिकानां पङ्क्तौ क्रियत्यः पिपीलिका गच्छन्तीति
गणयामि ।

पिताः—मूढ ! क एष तेऽभ्यासः । अप्येतच्छालापरीक्षोपयुक्तम् ?

शङ्करः—सर्वदा सृष्टिनिरीक्षणं कर्तव्यमित्यस्माकं गुरवो वदन्ति ।

पिताः—किमेतस्मात्कर्मणः फलम् ? ।

शङ्करः—पिपीलिकानां संख्याया ज्ञानमस्माद्भवेत् । न हि ज्ञानेन सदृशं
पवित्रमिह विद्यते इति च वचनं नः पाठशालाया महाद्वारे लिखितमस्ति ।

॥ ७९ ॥

जनकः—वत्से ! अद्य वधूपरीक्षार्थं कश्चिद्वरो वरपिता चायास्यति । जात्या
सुरूपाणि त्वमेवं कौशल्ययुक्तां वेषभूषां रचय यथा तद्दर्शनमात्रेण वरो
हिमशीतलो भविष्यति ।

जननीः—लीले ! मा, मैवं कार्षीः । सामान्यभूषामेव रचयस्वः । बहुभिर्बैर्यं
प्रसङ्गः । तद्वरस्यैव हिमशीतलीभावे क एनामन्यो द्रष्टुं परिणेतुं
वाऽऽगच्छेत् ?

पं. शिवरामशास्त्री शिन्ने, लोणावळ.

नियमावलि:

(१) मधुरवाणीनाम्नीयं संस्कृतपत्रिका प्रत्याङ्गलमासप्रथमसप्ताहे प्रकाश्यते

(२) अस्यां प्रायः प्रत्यङ्गमेका लघुकथा, सनातनधर्मविषयकः प्रबन्धः प्राचीनसाहित्यं चान्ये प्रचलितविषयका विवेचनात्मकालेखाः प्रकटीक्रियेरन् सनातनधर्मद्रोहिणो लेखा नावकाशं विन्देरन् । ग्राहकेतरेषां लेखाः पद्यानि वा न प्रकाश्येरन् ।

(३) पत्रिकाया अस्याः अग्रिमदेयं मूल्यं मार्गव्ययसहितं रूपकचतुष्टयम् । अंकस्यैकस्याणकषट्कम् मूल्यम् । द्वीपान्तरवासिनां तु वार्षिकं मूल्यं पञ्चरूप्यात्मकम् । विना मूल्यमादर्शसंप्रिका न प्रदीयेत । तदिच्छु-
मिश्च चतुराणकमूल्यानि शुल्कपत्राणि प्रहीयन्ताम् ।

(४) मधुरवाण्याः श्रेयोसिवृद्धये पञ्चरूपकाणां दातारः सहायकाः दशरूपकद्राघिनः पोषकाः, पञ्चविंशतिरूपकप्रदा अनुग्राहकास्ततोऽप्यधिकं यच्छन्तः संरक्षका इति व्यपदिश्येरन् ।

(५) मधुरवाण्यां नीरसा असुवाच्याक्षरा एकपार्श्वे एवाल्लिखिता लेखा नावसरमासादयेयुः । लेखपरिवर्तनादिषु निरनुयोज्याधिकाराः खलु सम्पादकाः । अप्रकाशिता लेखा विना प्रापणव्ययं न प्रहीयेरन् ।

(६) लेखा, विज्ञापनानि, समालोचनापेक्षिणो ग्रन्थाः, पत्रिकाश्चेत्यादि सकलं मधुरवाणी कार्यालय बेळगांव नं १६९८ इति संकेतेन प्रेष्यम् ।

पत्रं मूल्यधनं वा प्रेषयद्भिः निजसंकेतादिकं देवनागरीलिप्यैव सुस्पष्टं विलेखनीयम् । भूतपूर्वग्राहकैः पत्रस्य धनस्य वा प्रेषणसमये ग्राहक-संख्यालेखनं नैव विस्मरणीयम् । उत्तरप्रेषुभिरवश्यं प्रेषणीयः प्रापण-व्ययः ।

प्राप्तिस्थानम्

मधुरवाणी कार्यालय, १६९८ बेळगांव.

Printed at Veer-bharat Printing Press, Belgaum
by its proprietor A. P. Chougule and Published by Shri
niwasacharya Burli at House No. 1698 Belgaum.

Regd No. B. 3664.

PINK
OINTMENT

खरूज २४ तासांत बरी होतें

पिंक मलम

नोंडावरील तारुण्यपिटिका (सुरुम)
डोक्यांतील फोड, इसब व त्वचारोगांसाठी
सुगंधीत मलम

याने कपडे खराब होत नाहीं

सल्फनमाईड, मर्क्युरी, कॅम्फरझिक
आणि ह्यैसूर चंदन तेलांत
वनविलेले
पिंक मलम

स्टार कंपनी बेळगांव.